

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГЛУЩИК АНАТОЛІЙ ПЕТРОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології
та державного управління
д.політ.н., проф.
Чальцева О.М.
« _____ » _____ 2024 р.

**ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ В
УКРАЇНІ**

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування
Кваліфікаційна робота

Науковий керівник:
Ягунов Д.В., доцент кафедри
політології та державного управління
д.політ.н., доцент
Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)
Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2024

АНОТАЦІЯ

Глущик А.П. Публічне управління розвитком аграрного бізнесу в Україні

Агробізнес є основним структуроутворюючим фактором аграрної економіки, підтримує висококонкурентний характер економічних відносин в умовах ринкових відносин, зумовлює розвиток сільськогосподарського виробництва, сфер перероблення, зберігання, транспортування та доведення продукції до кінцевого споживача.

Перспективи розвитку агробізнесу пов'язані зі сприятливим підприємницьким середовищем, пільговим оподаткуванням, полегшенням доступу до кредитних ресурсів, інтеграційними та інноваційними процесами.

Ключові слова: державне регулювання, агробізнес, агропромисловий комплекс, агрополітика.

Glushchik A . Public management of agricultural business development in Ukraine

Agribusiness is the main structuring factor of the agrarian economy, supports highly competitive economic relations in a market environment, and drives the development of agricultural production, processing, storage, transportation and delivery of products to the end consumer.

Prospects for the development of agribusiness are associated with a favourable business environment, preferential taxation, easier access to credit resources, integration and innovation processes.

Keywords: state regulation, agribusiness, agro-industrial complex, agri-policy.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ АГРОБІЗНЕСОМ	9
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АГРОБІЗНЕСУ ЯК СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	18
РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНА ОСНОВА АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.....	26
РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК АГРАРНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО ЧАСУ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	35
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	54
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Актуальність дослідження: До повномасштабної війни в Україні динамічний національний аграрний ринок з одного боку, був невід'ємною складовою ефективного механізму забезпечення конкурентоздатної української економіки, а з іншого – інструментом виводу України (вітчизняних агротрейдерів) на експортні ринки інших країн і зайняття лідируючих позицій у рейтингах найсильніших постачальників агропродукції. Виробництво національного агробізнесу зумовило активне зростання попиту з боку споживачів інших країн на агропродукцію українського походження. Крім того, це сприяло зростанню зацікавленості з боку іноземних інвесторів як на українському агроринку, так і в українській економіці загалом. На користь зазначеної тези можна навести той факт, що Україна сьогодні знаходиться в топ-3 найбільших постачальників агропродукції в ЄС і займає не менш значуще місце у світовій торгівлі агропродукцією [1].

З 24 лютого 2022 р. унаслідок повномасштабної війни, розв'язаної росією, економіка України зазнала значних втрат. Враховуючи воєнні дії на території України, змінилась організаційна структура виробництва у галузі сільського господарства, структура використання сільськогосподарських угідь, територіальне розміщення сільськогосподарських товаровиробників тощо. Тому доцільність розробки новітньої концепції державної підтримки суб'єктів агробізнесу надасть поштовх для використання економічного потенціалу сільських територій. Розробка новітньої концепції державної підтримки суб'єктів агробізнесу у воєнний та повоєнний період надасть можливість розвитку дрібнотоварних форм господарювання у сільському господарстві, сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки, формуванню правових механізмів визначення та фінансування стратегічних пріоритетів державної підтримки агробізнесу з урахуванням соціально-економічного розвитку країни на довгострокову перспективу.

Ступінь наукової розробки проблеми. Основні принципи державного адміністрування були розроблені в працях класиків теорії адміністративно-державного управління, до яких по праву належать М. Вебер, А. Файоль, Л. Вайт, Ф. Тейлор, А. Маслоу, В. Мерфі, М. Фоллет, Д. Мак-Грегор. Питання, пов'язані з науковими розробками процесів впливу на державне управління, в умовах політичної реформи в Україні, стандартів країн європейського адміністративного простору досліджують такі вітчизняні вчені, як І. Коліушко, Е. Лібанова, Т. Мотренко, В. Черноус, В. Шаповал.

Теоретичні аспекти агробізнесу та шляхи його поліпшення висвітлені у працях: зарубіжних вчених – Дж. Девіса і П. Голдберга; Дж. Саксатта ін.

Процеси соціально-економічного розвитку аграрної сфери розкрито в наукових працях Андрійчука В.Г., Маліка М.Й., Саблука П.Т., Пасхавера Б.Й., Гришою І.Ю., Наумова О.Б., Шестаковської Т.Л., Шабатури Т.С., Галицького О.М., Дяченка О.П., Гнатъевой Т.М., Стояновой-Коваль С.С., Митяй О.В.

Правова проблематика публічного адміністрування агробізнесу у різних аспектах досліджувалася багатьма вітчизняними ученими, серед яких: В. І. Андрейцев, Н. Багай, О. Бондар, С. Бугера, Д. Бусуйок, А. Гетьман, О. Гафурова, Х. Григор'єва, М. Ващишин, А. Духневич, В. Єрмоленко, В. Жушман, О. Заєць, Т. Коваленко, М. Копиця, Г. Корнієнко, В. Костицький, І. Костяшкін, Т. Курман, П. Кулинич, С. Марченко, В. Мунтян, В. Носік, О. Піддубний, О. Погрібний, В. Семчик, А. Статівка, Н. Титова, В. Уркевич, В. Федорович, Т. Харитоновна, М. Чабаненко, М. Шульга, В. Янчук та інші.

Не менше уваги в доктрині аграрного права приділено й питанням державної підтримки сільського господарства. Однак ці наукові праці цілком закономірно не враховують новітні законодавчі зміни, здійснені протягом воєнного періоду, що надзвичайно актуалізує спеціальне дослідження публічного адміністрування агробізнесу в умовах війни та його протекційності[12].

Метою дослідження є виявлення специфіки публічного управління розвитком аграрного бізнесу в Україні в умовах сучасних внутрішньополітичних

і зовнішніх викликів, а також встановлення ролі держави у процесі підтримки агробізнесу на період дії воєнного стану в Україні, визначення проблем і перспектив розвитку даного виду бізнесу.

Завдання дослідження:

1. проаналізувати категоріальний апарат досліджуваної проблеми;
2. визначити і проаналізувати теоретичну основу по темі дослідження;
3. виявити основні напрямки розвитку системи публічного управління в сфері агропромислового комплексу в Україні;
4. визначити особливості розвитку правового регламентування агробізнесу як умови його виникнення та становлення;
5. проаналізувати складові агропротекційності правових основ публічного управління сільського господарства в Україні;
6. охарактеризувати особливості публічного управління агропромисловим комплексом в Україні в період воєнного часу;
7. проаналізувати виклики та загрози, що обумовлюють особливості ведення агробізнесу в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження – процес державного управління системою агропромислового комплексу в Україні.

Предмет - система публічного управління розвитком аграрного бізнесу в Україні.

З'ясування мети й визначення задач дослідження зумовили наступні **методи наукового пошуку:**

В роботі було використано наступні загальнонаукові методи дослідження такі як: аналіз і синтез, індукція та дедукція.

За допомогою загальнонаукових методів системного аналізу і структурно-функціонального, було досліджено державне регулювання агропромислового комплексу через розуміння його як цілісної системи, що має свою підсистему (агробізнес), яка в свою чергу виконує відповідну функцію в економічному секторі держави.

Методи порівняння дозволив провести компаративний аналіз системи регулювання агробізнесом в Україні як окремого випадку держави, яка вимушена регулювати систему агропромислового комплексу в умовах війни.

Для дослідження еволюції нормативно-правового регулювання системи публічного управління у сфері агробізнесу в Україні було використано історично-правовий метод дослідження.

Аналіз нормативно-правових документів прийнятих в період воєнного стану був використаний для аналізу законодавчої бази дослідження, а саме унормування сфери агропромислового комплексу за весь період незалежності України і в умовах воєнного стану.

Наукова гіпотеза: розвиток агробізнесу в Україні залежить від якості публічного управління, яка включає нормативні, інституційні, фінансово-економічні складові.

Наукова новизна дослідження. В роботі було проведено комплексний аналіз нормативної основи агробізнесу в Україні за період незалежності, а також в умовах воєнного стану, що стало підставою для виділення окремого етапу розвитку. Було проаналізовано збитки в агропромисловому комплексі за період воєнного стану в Україні.

Було виокремлено проблеми, які потребують свого вирішення і визначені перспективні напрямки публічного управління у сфері агропромислового комплексу і створення інклюзивної бізнес-моделі розвитку агробізнесу в Україні у повоєнний період.

Науково-практична значущість отриманих результатів дослідження. полягає в тому, що основні наукові результати кваліфікаційної роботи можуть бути враховані під час майбутніх досліджень стосовно проблеми Окремі положення роботи можна використовувати у навчальному процесі під час підготовки навчально-методичних рекомендацій і викладання дисциплін – «Агробізнес: сутність, особливості, проблеми», «Державне регулювання агропромислового комплексу в Україні»

В практичній площині рекомендації, які були запропоновані в роботі можуть бути корисними задля планування державну політику у сфері агробізнесу в Україні в умовах повоєнного періоду.

Структура магістерської роботи. Логіка проведеного дослідження зумовила структуру роботи: вступ, чотири розділи, висновки, список джерел та літератури використаних в процесі написання роботи.

Загальний обсяг наукової роботи становить 67 сторінок. Список використаних джерел містить 66 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ АГРОБІЗНЕСОМ

Розвиток підприємництва може відбуватися спонтанно, без активної участі держави. Для цього досить лише усунути прямі адміністративні завади й перешкоди на його шляху. Проте цей процес, як показує світовий та вітчизняний досвід, є тривалим і дуже болісним для суспільства. Держава покликана спрямовувати процес розвитку агробізнесу в цивілізованих формах.

В цьому розділі дана спроба надати певні пояснення стосовно базових термінів, зокрема таких, як «бізнес» і «агробізнес». Стосовно терміна «бізнес» («business»), який нині набув розповсюдження, то він має досить широке значення та особливості перекладу на українську мову залежно від умов застосування в кожному конкретному випадку. Це справа, підприємницька діяльність, комерційна діяльність, робота, сфера відповідальності, підприємництво, професія, зобов'язання, відповідальність тощо. Тому при перекладі цього терміна з англійської доцільно максимально точно формулювати український економічний термін. Так, пропонується трактувати термін «бізнес» як аналог виразу «business activity» або як «ділова активність» [15].

Економічна наука розробляє категорію "бізнес" із залученням власних критеріїв та врахуванням реальної практики ринкових відносин в економіці країни.

Для вітчизняної науки поняття бізнесу є відносно новим і цим можна пояснити нечіткість формулювання його характеристик. Розпливчате тлумачення вихідних позицій призводить до поверхового аналізу його ролі та місця в економіці держави, деякого зниження функціонування [15].

Отже, особливе місце у реновації агропромислового виробництва належить розвитку такого складного й багатопланового явища, як бізнес, який можна тлумачити як справу, заняття, підприємницьку чи комерційну діяльність, що дають прибуток і найчастіше пов'язані з ризиком. До того ж діяльність можна називати бізнесом за умов, коли видобувають продукцію в сирому вигляді, виробляють або дістають її більше, ніж потрібно для власного споживання, а тому вдаються до обміну й продаж її надлишків.

На відміну від інших видів бізнесу агробізнес охоплює сукупність людської діяльності в спектрі різноманітних видів праці, який поєднаний з аграрною сферою.

Агробізнес є складним та багатоаспектним поняттям, що може розглядатися з точки зору політики, економіки, права. У загальному розумінні агробізнес сприймається як процес координації та інтеграції діяльності в сфері виробництва, переробки, торгівлі з метою запобігання різких коливань у цінах, збуті продукції, наданні послуг й одержанні прибутку.

Поняття "агробізнес" вперше було застосоване в 1957 р. у США Дж. Х. Девісом. Їм же було розкрито і його суть. За Дж. Х. Девісом, агробізнес — це сума всіх операцій з виробництва й розподілу послуг у галузі постачання аграрного виробництва, виробничих операцій на фермах, зберігання, переробки та розподілу сільськогосподарської сировини й предметів споживання, створених з неї. [23]. Автори підкресливали, що агробізнес, будучи системою вертикально інтегрованих фірм, охоплював усі стадії – від виробництва сільськогосподарської продукції до її реалізації. Такий підхід виявив активну корпоратизацію аграрного сектору, за якої дрібні фермери не отримували достатнього прибутку, тоді як підприємства із циклом «виробництво – переробка – реалізація сільськогосподарської продукції» мали очевидні переваги [19].

Американський економіст Е. Рой дотримується таких же концептуальних підходів до визначення поняття агробізнесу, який характеризується як «система координації забезпечення сільського господарства необхідними ресурсами й

здійснення послідовних стадій виробництва, перероблення та розподілу продовольства і волокна» [4].

У 1963 р. Дж. Сакс у книзі з питань аграрного бізнесу дав таке визначення цього терміна: "Нині існують такі тісні взаємовідносини між сільським господарством, промисловістю щодо його постачання і тими галузями, які переробляють та реалізують сільськогосподарські продукти, що слово "агробізнес" увійшло в нашу мову, щоб підкреслити ці відносини". Польський економіст А. Вось зазначає, що "агробізнес є результатом тривалого розвитку економіки". Історичний процес розвитку і становлення агробізнесу автор, зокрема, пов'язує з:

- поглибленням суспільного поділу праці, виділенням з сільського господарства ремісництва, переробної промисловості, торгівлі, зокрема, міжнародної гуртової і;
- лібералізацією економічних відносин у національних економіках та зовнішній торгівлі;
- посиленням стабілізуючого впливу фінансових інституцій [19].

Британська енциклопедія визначає агробізнес як частину сучасної економіки, яка охоплює виробництво, переробку й дистрибуцію продуктів харчування та іншої продукції сільськогосподарського походження. Заслугове на увагу бачення моделі агробізнесу А. Хоскінгом, а також спеціалістів, які поділяють його погляди. По-перше, вони виділяють макросередовище агробізнесу, яке представляє сфери діяльності бізнесу – економічні, правові, політичні, соціально-культурні, технологічні, фізичні чи географічні умови діяльності. По-друге, – мікросередовище агробізнесу, яке тісно пов'язане з інституційною системою. Воно представляє органічно поєднану модель взаємодії шести основних функцій бізнесу із зовнішніми блоками, а саме: 1) ведення фінансів і обліку – з блоком "ринок грошей, банки, інвестори"; 2) управління кадрами – з ринком робочої сили; 3) матеріально-технічне забезпечення – з ринком сировини, добрив, насіння, машин, енергетичних ресурсів; 4) маркетингу – з діяльністю інститутів розподілу, агентів з

маркетингу, реклами. Ці підсистеми забезпечують життєдіяльність п'ятої функції – виробничої. Організацію і координацію оптимальної діяльності забезпечує шоста функція – функція менеджменту [1].

В економічній літературі країн ЄС, крім поняття "агробізнес", трапляються і такі поняття, як "харчовий (продовольчий) сектор", "продовольча система", які вживаються як синоніми. Під усіма цими поняттями мається на увазі сукупність взаємопов'язаних галузей з виробництва і забезпечення населення продуктами харчування, починаючи із сільського господарства і закінчуючи доведенням готових продуктів до споживача. Головними ланками продовольчого господарства, чи агробізнесу, є сільське господарство, харчова промисловість, гуртова торгівля, роздрібна торгівля, громадське харчування. Таким чином, можна визначити, що концепція "агробізнесу" розвинутих країн побудована на трисферній моделі агропромислового комплексу. I сфера – фондоутворювальні виробництва (висхідний сектор), II сфера – сільське господарство, III сфера – переробка сільськогосподарської сировини, зберігання, транспортування і збут готової продукції (низхідний сектор) [1].

Українська економіст А. Корнієнко вважає, що досить часто українські вчені намагаються розкрити певне явище через трактування його в іноземних джерелах. Проте такий підхід не є прийнятним щодо визначення агробізнесу [20]. По-перше, через те, що поняття «агробізнес» у західних джерелах уживається ще із середини минулого століття, тоді як у вітчизняній науково-економічній, а надто правовий простір він увійшов не так давно – після 90-років. По-друге, якщо західні економісти наділяють агробізнес ознаками виключно комерційної діяльності, беручи до уваги, в основному, практичні питання його існування, то через історичний спадок та більш виражений соціальний характер агропромислового комплексу українська наука агробізнес сприймає саме через поняття, структуру та призначення агропромислового комплексу (далі АПК). Залишимо за рамками цієї статті аналіз відмінностей між АПК та агробізнесом, зазначимо лише, що не поділяємо точки зору вчених щодо тотожності цих явищ і підтримуємо позицію Н. Долгошеї та І. Ранця, які

аргументовано стверджують протилежне. Вважаємо, що агробізнес є принципово новим та відмінним від АПК правовим явищем; в основі їх розрізнення лежить орієнтація діяльності суб'єктів господарювання. З економічних досліджень відомо, що структурно АПК в Україні та агробізнес у розвинених країнах відрізняються, як мінімум, рівнями розвитку інфраструктури та системою зв'язків між елементами цієї структури. Тож навіть за умови, якщо б АПК та агробізнес структурно повністю збігалися, напрями їх діяльності залишалися б незмінно різними: в АПК виробничо-збутова орієнтація, а в агробізнесі – маркетингова. Підкреслимо, що «особливе місце у реновації агропромислового виробництва належить розвитку такого складного й багатопланового явища, як бізнес, який можна тлумачити як справу, заняття, підприємницьку чи комерційну діяльність, що дають прибуток і найчастіше пов'язані з ризиком. До того ж діяльність можна називати бізнесом за умов, коли видобувають продукцію в сирому вигляді, виробляють або дістають її більше, ніж потрібно для власного споживання, а тому вдаються до обміну й продажу її надлишків» [20].

Також, А. Корнієнко зазначає, що досить цікаве системне дослідження здійснив Р. Ляшенко, запропонувавши цілу таблицю визначень поняття «агробізнес» з 1998 р. до 2011 р. [Корнієнко]. Певно, в таблиці зібрано не всі визначення, які надавалися за вказаний період дослідниками різних сфер, проте в цілому вони є такими, що достатньо відображають поступовий розвиток наукової думки в осмисленні агробізнесу як явища. Щоправда, власного визначення автор не наводить, хоча з його роботи зрозуміло, що він вважає найбільш досконалим дефініцію І. Абрамовича (2011): «Це особлива підсистема економічних відносин, що склалася в аграрному секторі розвинених країн у результаті злиття аграрного, промислового і торгового капіталів у процесі поглиблення інтеграційних зв'язків між сільським господарством та промисловістю (вертикальної інтеграції)» [1,20].

Отже, слід зазначити, що дане визначення більшою мірою характеризує організаційну суть переважно агропромислових об'єднань та підприємств, ніж

усього агробізнесу в цілому. Отже, термін "агробізнес", який використовується в економічній літературі, охоплює майже всю сукупність явищ і процесів, що характеризують поняття "агропромислове виробництво". Агробізнес — це не лише сучасна форма організації аграрного виробництва, а й складна соціально-економічна категорія, визначаючи яку не слід обмежуватися аналізом лише принципів комплексності тих чи інших динамічних властивостей даного процесу, пов'язаних із сучасним, відносно вищим рівнем розвитку продуктивних сил та набором інших факторів, що зумовлюють розвиток даного виду діяльності. На процес формування агробізнесу великий вплив мають виробничі відносини, які визначають характер суспільно-економічної системи, адже без урахування соціально-економічної сторони справи будь-яке визначення його суті є неповним [23].

Еволюція та сутність теоретичних засад агробізнесу становить величезну цінність для розуміння логіки й перспектив розвитку сучасного агробізнесу в Україні, який перебуває на стадії інституційного та організаційного розвитку, характеризується господарськими зв'язками ринкових важелів управління.

Теоретична концепція розвитку агробізнесу започаткована у 50-х роках ХХ століття американськими вченими-економістами: Дж. Девісом і П. Голдбергом, які розробили ряд міжгалузевих потоків товарів і послуг між національною економікою та окремими складовими агробізнесу. Саме ці вчені створили теорію агробізнесу, яка мала стати способом перемоги над структурною кризою сільського господарства США шляхом необхідності інтеграції фермерів з компаніями, що постачали засоби виробництва, або кінцеву харчову продукцію. Дж. Девіс і П. Голдберг видали першу книгу («Концепція агробізнесу» 1957 р.), в якій було наведено поняття цієї економічної категорії: «Агробізнес означає загальну суму всіх операцій з виробництва та розподілу виробничих товарів для сільського господарства; виробничі операції на фермі; зберігання, переробку і розподіл сільськогосподарської продукції і товарів» [64].

У 1966 році в США було видано книгу – «Агробізнес Середнього Заходу: його вплив на економіку країни і міжнародну торгівлю», в якій висвітлено

складові агробізнесу: «Сільське господарство в 2-й половині ХХ ст. швидкими темпами стає взаємопов'язаним з промисловістю. Початкова концепція сільського господарства як виробництва на землі стала поступатися іншій, де сільське господарство є сектором всієї економіки. За такої концепції сільське господарство виходить далеко за межі виробництва продовольства і волокна. Тепер воно включає виробництво, переробку, виготовлення предметів для сільського господарства, торгівлі, використання і споживання» [64].

Теорія агробізнесу отримала розвиток на двох паралельних рівнях аналізу:

- економіка агробізнесу – вивчення вертикальної та горизонтальної координації між учасниками агропродовольчого ланцюга на мікро- і макрорівні;
- агробізнес-менеджмент – дослідження прийняття рішень в рамках альтернативних структур управління агропродовольчого сектору [64].

Дослідження агробізнесу гарвардської школи мали макроекономічний характер. Аналіз структури сільського господарства США в період до і після Другої світової війни показав збільшення економічної взаємозалежності між фермерським сектором та іншими несільськогосподарськими секторами. Використовуючи статистичні вимірювання, науковці прийшли до висновку, що агробізнес є одним з основних компонентів національної економіки й становить приблизно від 35 до 50% валового національного випуску продукції залежно від критеріїв, які використовуються при підрахунку. Велика частина наукової роботи присвячена аналізу внутрішнього виробництва агропродовольчого й сировинного сектора (власне сільського господарства) та його відношення до інших секторів економіки [64].

Важливим результатом наукового дослідження була переоцінка чинної аграрної політики в межах нової агропродовольчої структури, сутність якої полягала в тому, що відповідальність за розвиток сільського господарства повинна бути максимально переміщена від уряду до приватного сектора економіки. Формуванням відповідної аграрної політики доцільно займатися представникам відповідних секторів агробізнесу, а не уряду, який повинен надавати лише відповідну допомогу науково-технічних досліджень. У зв'язку з

цим була запропонована модифікація законодавчої системи з метою забезпечити агробізнес відповідною економіко-правовою основою [64].

Наступним етапом розробки концепції агробізнесу є опис та ідентифікація міжорганізаційних координацій в межах індивідуальних товарних систем [3]. Цей етап – перший мікротеоретичний підхід до концепції агробізнесу. Розгляд агробізнесу як товарної системи (Commodity systems approach – CSA) передбачає акцент на координації та гармонізації вертикальних відносин. Прихильники товарного підходу (CSA) доводили, що за допомогою довгострокових товарообмінних угод і посилення координації товарної системи відбувається зниження витрат на одиницю продукції, збільшення прибутку учасників угод, гнучка адаптація до ринкового попиту, збільшення випуску продукції[64].

В сучасній науці активно розвивається напрямок науково-практичних досліджень, який базується на сучасних теоретичних розробках і світовій практиці, та який сформував потужний та результативний набір інструментів, які допомагають зацікавленим сторонам набувати та реалізовувати переваги, пов'язані із включенням в інклюзивний бізнес-процес. Серед таких інструментів слід відзначити: соціально-орієнтований маркетинг, інклюзивні за своїм характером бізнес-операції, інклюзивні інновації, як основу будь-яких сучасних трансформацій, фінансово-інвестиційні ресурси агросфери, партнерські взаємовідносини, які розвиваються у площині мікросередовища інклюзивного агробізнесу.

Потужний потенціал продуктивності і перспективності імплементації інклюзивних бізнес-моделей сьогодні лежить у площині онлайн-платформ, що надають інформаційно-аналітичну підтримку для допомоги учасникам системи інклюзивних відносин і фасілітаторам ефективно проектувати, адаптувати та впроваджувати бізнес-процеси. Прикладом таких цифрових інформаційних платформ є Practitioner Hub, мережа IBAN, які сприяють масштабуванню і розповсюдженню інклюзивних бізнес-моделей та інструментарію їх практичної реалізації. Такі багатофункціональні digital-платформи з'єднують велику кількість учасників інклюзивної моделі, мережі і запсає механізм колективної

дії. Вони підвищують рівень обізнаності про інклюзивний бізнес, його позитивний вплив на результати спільної діяльності, підвищення ефективності бізнес-процесів, втілюють у практику потужний потенціал інклюзивного бізнесу через інструменти взаємовигідного партнерства.

РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АГРОБІЗНЕСУ ЯК СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

60-ті роки ХХ століття Джоном Х. Девісом та Реєм А. Голдбергом – відомими економістами та авторами книги «Концепція агробізнесу». Узагальнивши численні історичні економічні дані, вони дійшли висновку про пришвидшене посилення впливу корпоративних гравців на сільськогосподарському ринку. Корпоративна позиція Джона Х. Девіса та Рея А. Голдберга ґрунтувалась на їхньому переконанні в тому, що саме приватний сектор, а не уряд повинен нести відповідальність за стабілізацію сільськогосподарського сектору. Вони дотримувалися думки, що негативні прояви в цьому секторі були пов'язані виключно з державною політикою [19].

З 1980-х років, після кризи нерухомості, більшість сімейних ферм, наприклад, у США припинили свою діяльність, що цілком доводило об'єктивність запропонованої концепції агробізнесу. Сьогодні у цій країні всього лише декілька великих корпорацій контролює більше 75% сільськогосподарського виробництва. З кожним роком кількість сільськогосподарських підприємств стає ще меншою внаслідок їх злиття та утворення корпоративних гігантів. Наприклад, Dow та Du Pont об'єдналися в 2017 році, Monsanto і Bayer – 2018 року, а Syngenta було дозволено об'єднуватися з Chem China з 2018 року [19].

Сьогодні споживчий ринок контролюють Coca-Cola, Nestle, Mars і General Mills, які мають зв'язок із сільськогосподарськими корпораціями. Наведене ілюструє, як відбувалося втілення концепції корпоратизації агробізнесу в США. З часом вона поширилась у світі, за винятком держав із комуністичним режимом та плановою економікою. Серед цих країн опинилась і Україна, яка, незважаючи на свої сільськогосподарські ресурси, змогла створити власний агробізнес лише зі здобуттям незалежності та переходом до ринкової економіки. Тому формування вітчизняного агробізнесу безпосередньо пов'язано із

своєрідністю українського державотворення, що потребує окремого осмислення та дослідження [19].

Агробізнес охоплює велику кількість конкретних галузей економіки, певним чином пов'язаних із виробництвом і реалізацією продукції. При відповідному розміщенні галузі являють послідовний цикл технологічних процесів, у яких кінцевий продукт однієї галузі є вихідним предметом або засобом виробництва для іншої. Сфери, що надають різноманітні послуги, також входять до агробізнесу, оскільки забезпечують умови щодо його нормального функціонування.

З економічної точки зору, найбільш характерним для аналізу вважається групування видів діяльності агробізнесу та відповідний розподіл за ознаками, прийнятими для розподілу на основні види діяльності та спеціальні. До основних видів діяльності можна віднести:

- агробізнес у сфері виробництва, метою якого є виробництво сільськогосподарської продукції й сировини;
- агробізнес у сфері переробки, метою якого є придбання сировини та переробка її до готової продукції;
- комерційний агробізнес, діяльність якого пов'язана з придбанням готової продукції та реалізацією її споживачам [19].

Агробізнес характеризується низкою особливостей:

- великою кількістю тих, хто бере участь: від основних аграрних виробників до експортерів готової продукції. Це посередники, оптові продавці, працівники переробних галузей, організацій, що займаються зберіганням продукції, упаковуванням, складуванням, транспортуванням, фінансуванням, працівники харчової промисловості та багато інших;
- розміщенням промислових підприємств, особливо в галузях переробки, харчової промисловості, агротех сервісного обслуговування неподалік від сировинної бази;

— великою різноманітністю у розмірах підприємств — від одноосібних або одnorodинних ферм до великих аграрних підприємств, агрохолдингів, агропромислових фірм тощо;

— наявністю традиційної філософії життя, завдяки якій агробізнес вважається консервативнішим порівняно з іншими видами діяльності;

— наявністю тенденції щодо родинного ведення діяльності. Організаційні формування агробізнесу створюються переважно в невеликих містах і селищах, де переважно проживає сільське населення та де міжособисті відносини відіграють істотну роль;

— переважна більшість видів агробізнесу має сезонний характер і великою мірою залежить від природнокліматичних умов [19, С.52].

До спеціальних видів діяльності можна віднести бізнес у сфері послуг та фінансовий бізнес.

Кожен з основних й спеціальних видів може бути деталізований на підвиди, які з вищою точністю характеризують їх значення й роль у загальному процесі виробництва, переробки та реалізації. На практиці всі види діяльності взаємопов'язані настільки тісно, що подібний поділ на окремі підвиди можна вважати умовним. Вони є частинами цілого, які в процесі взаємодії можуть стикатися або повністю поєднуватися, а інколи й виходити за межі агробізнесу в інші сфери діяльності економіки. Абсолютної відокремленості не відбувається, хоча відносна відокремленість агробізнесу в міру інноваційного розвитку стає стійкою.

Центральною ланкою агробізнесу має бути сільське господарство, інтеграція якого ґрунтується на агропромисловому виробництві, а ефективність діяльності здійснює значний вплив на кінцеві результати усього бізнесу.

Бізнес у сфері переробки пов'язаний з галузями легкої й харчової промисловості, що здійснюють первинну та вторинну переробку аграрної продукції, а також виробляють продукти харчування. До комерційного агробізнесу можна віднести оптову й роздрібну торгівлю, громадське харчування.

Бізнес у сфері послуг поєднує такі види діяльності: виробництво сільськогосподарських машин й устаткування, технічне й агрохімічне обслуговування, забезпечення енергоносіями, комбікормами та добривами, наукову сферу, будівельні й ремонтні послуги, будівництво доріг тощо.

Фінансовий бізнес, як правило, охоплює банківську, інноваційну, страхову, рекламну сфери діяльності.

З точки зору організаційних форм агробізнес може бути *малим, середнім та великим*.

Малий агробізнес охоплює галузі, у яких немає фондо, науко і енергомісткого технологічного процесу, а успіх вирішальною мірою залежить від високої спеціальної та індивідуальної праці, збереження зональних особливостей та традицій і досягнення високих кінцевих результатів, не пов'язаних із зростанням кількості працюючих. Його характеристики є такими: незалежне управління, приватний капітал, локальна сфера діяльності, порівняно невеликий обсяг діяльності. Типовими представниками малого бізнесу є фермерські господарства [19, С.53].

Крупний бізнес включає 28 компаній України за розміром доходу у 2019 р. Найбільшим учасником аграрного ринку і за розміром земельного банку, і за розміром виручки є ТОВ «Кернел-Трейд» (51,48 млн грн виручки від реалізації у 2019 р., входить у склад холдингу Kernel). Його провідна позиція серед аграріїв є незмінною із 2017 р. До п'ятірки лідерів ринку також варто віднести ПрАТ «Миронівський хлібопродукт» (36,85 млн грн виручки та 5,04 млн грн чистого прибутку, що є максимальним значенням серед представників галузі у 2019 р.), ТОВ СП «Нібулон» (27,67 млн грн), ТОВ «АДМ Юкрейн» (23,14 млн грн) і ДП «Сантрейд» (23,01 млн грн) [15].

На думку багатьох дослідників, в сучасних системах крупний аграрний бізнес має всі передумови для того, щоб стати лідером та ініціатором інклюзивних моделей управління ресурсним потенціалом та сталим розвитком агросектору і сільських територій. Разом з тим, крупний бізнес, досить часто, дотримується консервативних підходів до управління інвестиційними

ресурсами і власним капіталом у площині взаємодії із дрібними підприємницькими структурами. Важливим кейсом залишається створення дієвого механізму мотиваторів для вітчизняних агрохолдингів та зарубіжних транснаціональних агрокопораций у напрямку стимулювання до інклюзивних ініціатив [62].

Спектр підприємств аграрного сектору охоплює виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства (рослинництво і тваринництво), їх заготівлю, зберігання, переробку та реалізацію. Земля і праця – це ті фактори виробництва, які завжди були традиційними для України і стали підґрунтям її історико-економічного державотворення, становлення та розвитку [29].

Агробізнес як вид підприємницької діяльності полягає в поєднанні таких її різновидів:

- виробництво засобів виробництва та надання виробничих послуг для сільського господарства і переробної галузі;
- виробництво сільськогосподарської сировини;
- переробка сільськогосподарської продукції;
- маркетинг та сервісне обслуговування зазначених видів діяльності.

У стані зародження перебувають такі напрями, як виробництво екологічно чистих продуктів; наукове та інформаційне забезпечення; агротуризм і рекреація [7].

Мета аграрного підприємництва – одержання доходу від організаційної структури господарювання і економії за рахунок масштабу сільськогосподарського виробництва, який ця структура забезпечує. Основними його чинниками є: потенційна роль і обов'язки власника, наявність робочої сили та початкового капіталу, матеріальні ресурси, продуктивність сільськогосподарської техніки, реалізація функцій планування, обліку та аналізу руху коштів. В аграрному секторі України для розвитку підприємництва існує великий потенціал: зростання безробіття в державному секторі економіки; незаповнені ніші в ринковому просторі з надання послуг населенню, потреба

національної економіки в нових діях і підходах щодо виходу її з кризи; необхідність розробки і впровадження новацій в аграрне виробництво.

Діяльність суб'єктів підприємництва в ринкових умовах базується на дотриманні таких принципів: вільний вибір виду діяльності; залучення на добровільних засадах для здійснення підприємницької діяльності майна та коштів фізичних і юридичних осіб; самостійне формування програми діяльності; вільне наймання працівників; вільне розпорядження прибутком, що залишається після сплати обов'язкових платежів, встановлених законодавством; самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Виділяють три основні функції суб'єктів підприємництва:

- ресурсну (формування і продуктивне використання капіталу, трудових, матеріальних та інформаційних ресурсів);
- організаційну (організація виробництва, маркетингу та інших господарських справ);
- творчу (новаторські ідеї, генерування й активне використання ініціативи, вміння ризикувати).

Розрізняють виробниче, комерційне і фінансове підприємництво як складові підприємницького бізнесу. Виробниче підприємництво представлене на аграрному ринку різними товариствами, фермерськими господарствами, кооперативами і фірмами з виробництва товарів, переробки сільськогосподарської продукції. Комерційне підприємництво охоплює заклади торгівлі і збуту. Фінансове підприємництво поширюється завдяки банкам, кредитним спілкам і кооперативам та фондовим біржам. Усі ці види діяльності є підприємництвом на різних стадіях обороту продукту або коштів.

Виробниче підприємництво в аграрному секторі економіки є діяльністю, скерованою на виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, проведення робіт та надання послуг, організацію та проведення наукових досліджень і селекційної роботи. Комерційне підприємництво пов'язане з процесом арбітражування, або перепродажу продукту виробничого підприємництва. На відміну від виробничої підприємницької діяльності, тут

немає необхідності забезпечення виробничими ресурсами, пов'язаними з випуском продукції. Вихідними пунктами тут є: що і де купувати, що і де продавати.

Різновидом комерційного підприємництва є фінансове підприємництво. Саме завдяки йому проходить продаж грошей у прямій чи опосередкованій формі. Формою фінансового підприємництва є своєрідна емісія цінних паперів, таких як власні акції, облігації, кредитні білети, комерційні цінні папери. Ці цінні папери підприємець продає, розміщує за відповідних умов і зобов'язань. Таким видом підприємництва займаються, як правило, підприємства, банки, а не окремі особи.

Агробізнес як галузь знань і наукових досліджень забезпечує оцінку потенціалу, методичку впровадження і реалізації підприємницьких ініціатив. Агробізнес також розглядають в трьох основних аспектах: організаційному, галузевому і функціональному. В організаційному аспекті терміни "агробізнес" і "агропромисловий комплекс" дуже схожі, практично еквівалентні, з тією різницею, що агробізнес вживається для позначення агропромислового комплексу країн з розвинутою ринковою економікою[3].

У галузевому аспекті термін "агробізнес" застосовують для означення галузевих продовольчих підкомплексів, що функціонують у ринковому середовищі. У цьому сенсі проблеми виробництва, переробки і маркетингу певного виду сільськогосподарської продукції розглядаються в єдиному комплексі. Тобто галузевий аспект агробізнесу підкреслює необхідність вертикальних інтеграційних процесів у конкретній галузі [3].

Функціональний аспект агробізнесу розглядають у контексті розвитку підприємництва в аграрній сфері. Він характеризується співпрацею, врахуванням економічних інтересів усіх учасників продуктового ланцюга.

Розуміння того як має підтримувати аграрний бізнес держава вимагає від дослідників пояснення цього виду діяльності. Колектив авторів підручника «Аграрне право» за редакцією А. Статівки визначає категорію «державна підтримка сільського господарства» як це сукупність заходів економіко-

правового характеру у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення країни [2, с. 13].

На думку Х. Григор'євої, державна підтримка сільського господарства – це закріплена в законодавстві система заходів організаційного, фінансового та інформаційного-консультативного характеру, що здійснюється уповноваженими державними органами та іншими суб'єктами відносно суб'єктів аграрного господарювання на виконання основних завдань аграрної політики з метою гарантування продовольчої безпеки, утворення стабільного середовища існування товарних виробників сільськогосподарської продукції, охорони навколишнього природного середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності, соціального розвитку села [3, с. 40].

С.Марченко розглядає державну підтримку як урегульовану нормами права сукупність організаційних, економічних, правових та інших засобів (пільг та переваг), які надаються державою (в особі уповноважених органів за рахунок державних ресурсів або через відмову держави від отримання певних доходів), суб'єктам господарювання, діяльність яких пов'язана із сільськогосподарським виробництвом із метою забезпечення продовольчої безпеки держави, розв'язання соціально-економічних проблем, сприяння соціальному розвитку сільських територій, відновлення і підтримання екологічної рівноваги територій [4, с. 146].

А.Науменко визначає державну підтримку агропромислового комплексу економіки як невіддільну частину державного регулювання, як сукупність різних інструментів і форм економічного впливу на розвиток сільського господарства з метою формування стабільності й конкурентоздатності всіх категорій господарств, створення можливостей для насичення ринку якісним продовольством, розвитку сільських територій і досягнення продовольчої безпеки країни [5, с. 94].

РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНА ОСНОВА АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Формування правової основи аграрного бізнесу в Україні відбувалось з отриманням нею незалежності і характеризувалось поступовим переходом до створення власної національної системи управління цією сферою. Українські дослідники І. Жерновий та С. Тригубенко у різний час досліджували питання періодизації розвитку аграрного сектору. Наприклад, І. Жерновий (2005 р.) виокремлював етапи формування аграрного сектору, кожному з яких відповідали певні форми господарювання й типи формувань:

Перший етап (1991 р. – листопад 1994 р.) пов'язаний із виникненням в організаційній структурі сільського господарства фермерського устрою, розширенням землекористування в особистих підсобних господарствах та реорганізацією колгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства.

Другий етап (листопад 1994 р. – грудень 1999 р.) характеризувався створенням умов для рівноправного розвитку різних форм власності й господарювання, вільного їх вибору громадянами України. Третій етап (грудень 1999 р. – квітень 2000 р.), пов'язаний зі створенням нової соціально-економічної й організаційної структури сільськогосподарського виробництва, у якій основним принципом розвитку стає принцип приватної власності [64, с. 9]. С. М. Тригубенко (2014 р.) пропонував таку періодизацію аграрної реформи: 1) деклараційний етап (1990–1994 рр.); 2) інфраструктурний етап (1995–1998 рр.); 3) концептуальний етап (1998–1999 рр.) – у цей час опрацьовувалися перші концепції аграрної реформи; 4) радикальний етап (1999–2000 рр.) – пов'язується з прийняттям реформаторського Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки»; 5) закріплюючий етап (2001–2002 рр.) – для того, щоб закріпити позитивні результати аграрної реформи, вживаються заходи щодо її моніторингу й подальшого формування інфраструктури аграрного ринку; 6) комплексний етап (з 2003–2004 рр.) – пов'язаний з Комплексною програмою розвитку аграрного ринку України на 2003–2004 роки, затвердженою

Постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2003 р. № 271 [30, с. 110–111]. Як бачимо, в центрі періодизації, запропонованої І.Жерновим, були промислово-аграрні структури, а С.Тригубенко визначав етапи розвитку агросфери з позицій аграрної реформи [65].

Системний аналіз нормативних актів, прийнятих з 1999 р. до 2004 р., дає можливість виокремлювати наступний етап становлення українського агробізнесу за його визначальними ознаками і, відповідно, назвати періодом формування суб'єктів агробізнесу та кредитно-фінансових механізмів підтримки аграрного сектору. До характерних ознак цього періоду також слід віднести: 1) кодифікацію законодавства; 2) введення стимулювання розвитку сільського господарства; 3) впровадження нових форм господарювання на селі [20].

Українська дослідниця Ганна Корнієнко пропонує розглядати становлення правової регламентації агробізнесу як системоутворюючої категорії аграрного права. Вона виокремлює наступні періоди з 2004 – 2015рр. і 2025-2019 рр. 2004 – 2015рр. етап на її думку визначається якісно новою ознакою вітчизняного агробізнесу – проявами конкуренції між суб'єктами агробізнесу та у відносинах між сільськогосподарськими виробниками і державою. Він характеризується таким: 1) прийняттям вузькоспеціалізованих нормативних актів аграрного законодавства; 2) введенням пільг та підтримки сільськогосподарських підприємств; 3) виникненням спеціалізованих учасників агробізнесу (аграрна біржа); 4) формуванням аграрного ринку; 5) заснуванням державного аграрного фонду; 6) створенням конкурентного середовища серед сільсько-господарських підприємств [20].

На підставі дослідження правової регламентації українського агробізнесу з 2015 р. до 2019 р. авторка робить висновок про створення якісної законодавчої бази, яка забезпечила його сталий розвиток. Отже, цей етап, визначений як сталий розвиток українського агробізнесу, характеризується: 1) введенням державного контролю за екологічною безпекою харчової продукції; 2) формуванням нових напрямів розвитку агробізнесу (виробництво органічної продукції, участь у купівлі-продажі земель сільськогосподарського призначення

тощо); 3) розширенням міжнародного співробітництва в агропромисловому комплексі; 4) започаткуванням боротьби з рейдерством [20].

На думку дослідників з аграрного права наступний етап (2020-2022 рр.) був пов'язаний з продовженням земельної реформи і змінами у оподаткуванні агробізнесу.

Так, з 16 липня 2020 р. в Україні набрали чинності зміни до ЗУ «Про оренду землі» та Земельного кодексу України. Прийнято нові правила зміни цільового призначення земель і вимоги до будівельної документації 17 червня було прийнято Закон № 711-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель». Закон набрав чинності 24 липня 2021 року.

Згідно з новою постановою Кабміну, яка набула чинності 10 червня 2020 року, тепер реєстрація земельних ділянок відбуватиметься за екстериторіальним принципом.

З 1 травня 2020 року набула чинності постанова Кабінету міністрів України від 3 березня 2020 року №208 «Про внесення змін до постанови Кабінету міністрів України від 31 серпня 2016 р. № 580» де було передбачено погодження документації із землеустрою територіальними органами Держгеокадастру за принципом екстериторіальності, подається в електронній формі через особистий кабінет. Зменшена бюрократизація документаційного характеру, так було скасовано додаткові печатки, штампи, звернення до територіальних органів.

В цей час ВРУ підтримала законопроект про розпаювання державних земель 13 липня Верховна Рада ухвалила в повторному першому читанні законопроект №3012-2 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення права працівників державних сільськогосподарських підприємств, установ, організацій на одержання земельної частки (паю)» [20].

У 2020 р. Уряд представив порядок продовження земельної реформи. Новий порядок включає 16 пунктів: від поетапного запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення із конкурентними правилами гри на умовах, що сприятимуть розвитку аграрного виробництва та сільських

територій, а саме: рівні права та обов'язки для всіх учасників ринку, електронні торги для реалізації прав на землі державної та комунальної власності (за винятком продажу земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності), захист прав землекористувачів (1 крок) до забезпечення ефективного механізму використання земель як кредитного ресурсу для суб'єктів господарювання аграрного сектору та припинення корупційних механізмів тіньової оренди земель державних та комунальних підприємств (15 та 16 кроки відповідно) [32].

Профільний комітет ВРУ затвердив законопроект №3131-д щодо детінізації виробництва сільськогосподарської продукції, який передбачав запровадження нового механізму оподаткування доходів всіх власників та користувачів земельних ділянок с/г призначення шляхом встановлення однакового податкового навантаження на доходи, що отримуються такими особами з 1 га такої землі. Зазначений податок мав назву "поставлене податкове зобов'язання", тобто мінімальна сума, яку мають сплатити власники або користувачі такої землі з доходів від її використання. У пояснювальній записці до Законопроекту було зазначено, що поставлене податкове зобов'язання не є додатковим податком чи збором [65].

Отже, в результаті попередніх досліджень, в яких розглядалась періодизація становлення правової основи агробізнесу в Україні виокремимо наступні етапи: 1) 1990–1999 рр. – зародження агробізнесу в Україні; 2) 1999–2004 рр. – формування суб'єктів агробізнесу та кредитно-фінансових механізмів підтримки аграрного сектору; 3) 2004–2015 рр. – становлення конкуренції між суб'єктами агробізнесу та відносин між сільськогосподарськими виробниками і державою; 4) 2015–2019 рр. – сталий розвиток українського агробізнесу, 5) 2020–2022 рр. – продовження земельної реформи; 6) з 24.02.2022 р. по теперішній час – аграрний бізнес в умовах воєнного стану.

Розглянемо більш детально окремі закони задля більш чіткого розуміння проблеми формування правової основи агробізнесу в Україні.

Важливими віхами на шляху вітчизняного агробізнесу стало прийняття у 2001 р. Указу Президента України «Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки» [32] та Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» [55]. Ці акти передбачали, зокрема, запровадження кредитно-фінансових механізмів підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Для виробників сільськогосподарської продукції була створена можливість отримувати кредити під заставу землі або майбутнього врожаю, причому проведення кредитних розрахунків передбачалося вже після його реалізації. Наведена схема відносин була раціональною і виправданою для подальшого становлення агробізнесу.

У цей період, відповідно до вимог українських реалій, активізувалась законодавча діяльність із правового регулювання відносин у різних сферах, зокрема й у сфері агробізнесу. Так, у 2001–2003 рр. приймаються Земельний, Господарський, Цивільний кодекси України. З 2003 р. врегульовано діяльність таких специфічних учасників агробізнесу, як фермерське господарство [12] та особисте селянське господарство [13]. Сформовано нормативно-правову базу для діяльності задекларованих нових форм господарювання на селі. Участь селянських (фермерських) господарств стала необхідною ланкою у розбудові аграрного підприємництва, оскільки більшість держав у процесі формування агробізнесу поряд із корпоратизацією аграрного сектору забезпечувала підтримку діяльності дрібного фермера.

Початком наступного етапу становлення агробізнесу в Україні, на наш погляд, можна вважати прийняття у 2004 р. Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [41], нормами якого передбачалось створення спеціалізованої аграрної біржі, що фактично вводило елемент корпоратизації в аграрні правовідносини. Саме елемент корпоративних відносин у правовідносинах агробізнесу відокремлює останні від аграрних правовідносин. Разом із цим з 2004 р. здійснюється регламентація спеціалізованих аграрних відносин, зокрема, приймаються такі спеціалізовані акти, як Закони України «Про молоко та молочні продукти» [15], «Про аквакультуру» [16] тощо. Велике

значення для подальшого формування агробізнесу мало продовження аграрної реформи, наприями якої були закріплені в Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [48]. Потягом цього етапу продовжує реалізовуватися державна політика підтримки сільськогосподарського виробника. Зокрема, наказом Міністерства аграрної політики України від 10 березня 2004 р. був затверджений «Порядок проведення конкурсу щодо визначення переліку підприємств агропромислового комплексу для надання фінансової підтримки через механізм здешевлення коротко- і довгострокових кредитів» [31]. Надання кредитів проводилось за результатами конкурсу, і такий підхід заклав засади конкуренції серед сільськогосподарських підприємств. Водночас формуються і нові ознаки юридичної особи, яка спеціалізується на виробництві сільськогосподарської продукції. Так, у 2008 р. Законом України «Про сільськогосподарський перепис» [19] визначено такі ознаки виробника сільськогосподарської продукції: 1) утворюється у формі юридичної особи або фізичної особи-підприємця, без обмеження організаційно-правових форм господарювання; 2) метою виробника виступає будь-яка сільськогосподарська діяльність; 3) здійснюючи сільськогосподарську діяльність, виробник використовує власні землі сільськогосподарського призначення чи сільськогосподарських тварин. За наявності наведених ознак виробник сільськогосподарської продукції набував статусу учасника агробізнесу. Це давало можливість відрізнити цього учасника від інших осіб, що займаються сільськогосподарською діяльністю. З 2013 р. між суб'єктами – виробниками сільськогосподарської продукції – підвищується конкуренція, що виникає внаслідок прийняття Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [37]. Так, сільськогосподарські виробники можуть не тільки вирощувати традиційну сільськогосподарську продукцію, а й займатися органічним землеробством [31].

Нова стратегія розвитку аграрного сектору економіки схвалюється у 2013 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» [21]. Уперше в

цьому нормативному акті використано термін «агробізнес». Аграрний сектор економіки розглядається з точки зору становлення агробізнесу.

Отже, становлення агробізнесу в Україні з 2004 р. до 2015 р. можна узагальнено охарактеризувати так: межі цього етапу визначені відповідно до вимог Законів України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. та «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. Названі закони стали базовими для розвитку агробізнесу вказаного періоду. Саме вони окреслили напрями державної політики у сфері агропромислового комплексу та закріпили засади розвитку аграрних правовідносин у сфері виробництва, переробки та продажу сільськогосподарської продукції [31].

З 2015 р. агробізнес в Україні отримує можливість розвиватися за новим напрямками, що було зумовлено підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Глава 17 Угоди «Сільське господарство та розвиток сільських територій» присвячена саме співробітництву у сфері сільського господарства. У ній, у ст. 402, було встановлено, що «сторони співробітничать з метою сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема, шляхом поступового зближення політик та законодавства» [66]. З метою гармонізації розвитку сільського господарства вводяться нові, раніше не відомі форми державного контролю аграрного сектору. Про це йдеться у Законах України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [40], «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [49]. Вони встановили стандарти виробництва органічної продукції, передбачили введення державних реєстрів такої продукції, встановили відповідальність за порушення законодавства про органічну продукцію, зумовлювали поширення конкуренції між суб'єктами агробізнесу [3].

З 2018 р. випрацьовується законодавча позиція щодо боротьби з рейдерством, оскільки в Україні проблема незаконного захоплення підприємств у агробізнесі набуває загрозливих масштабів. З метою виправлення такої ситуації, зокрема запобігання рейдерству, 10 липня 2018 р. приймається Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» [38], а 22 липня 2019 р. Президентом України підписано Указ «Про заходи щодо протидії рейдерству» [43]. Аналізуючи розвиток правового регулювання агробізнесу у 2019 р., доцільно визначити такі новели: 1) введення інституту довірчої власності у норми ЗК України, ЦК України, Господарського процесуального кодексу України та інших нормативних актів; 2) продовження земельної реформи шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності» [28], що може надати можливість введення обігу сільсько- господарської землі.

Наступний період 2020-2022 рр. пов'язаний з відміною мораторію на землю, проблемою реалізації перерозподілу земель, становленням кредитних відносин за участю представників агробізнесу, новими підходами до їх підтримки з боку держави.

Найбільші аграрії України без виключень підпали під норми Законів України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» та «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність» у частині проведення щорічного обов'язкового аудиту фінансової звітності.

Таким чином, проведене дослідження дає підстави для виокремлення шести етапів становлення українського агробізнесу: 1) 1990–1999 рр. – зародження агробізнесу в Україні; 2) 1999–2004 рр. – формування суб'єктів агробізнесу та кредитно-фінансових механізмів підтримки аграрного сектору; 3) 2004–2015 рр. – становлення конкуренції між суб'єктами агробізнесу та відносин між сільськогосподарськими виробниками і державою; 4) 2015–2019 рр. – сталий

розвиток українського агробізнесу, 5) 2020-2022 рр., 6) з 24.02.2022 р. по теперішній час – аграрний бізнес в умовах воєнного стану (буде розглянуто в 4 розділі).

Отже, Незважаючи на наявність багаточисельних законів і спеціального Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» більшість механізмів державної підтримки суб'єктів агробізнесу зосереджені у підзаконних нормативно-правових актах, що свідчить про його поверхневий характер. Окрім того, в сучасних умовах в аграрному секторі з'являється новий вид державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, а саме грантова підтримка, жодного слова про яке не згадується у спеціальному законі, що є прогалиною сучасного законодавства, потребує усунення і детальної правової регламентації.

РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК АГРАРНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО ЧАСУ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Оскільки розвиток агробізнесу в Україні перебуває в процесі постійної трансформації, його функції, характеристики та форми постійно змінюються. Не викликає сумніву, що на цьому етапі розвиток агробізнесу потребує докорінних соціально-економічних і техніко-організаційних перетворень з розширенням контрактних та інтеграційних зв'язків, ефективним державним регулюванням для повнішого врахування факторів виробництва й збуту [23, с.52].

Слід зауважити, що національний аграрний ринок є експортоорієнтованим. За даними на 2019р. була зафіксована чітка тенденція до переважання експорту над імпортом – на 286% у 2019 р (у 2017 р. різниця була суттєвіша – 313%). Це підтверджує експортну орієнтацію національного бізнесу. Великому агробізнесу нині доступна значна кількість іноземних агроринків. Так, для прикладу [12]:

1. Найбільший український агрохолдинг «Kernel» експортує свою продукцію на ринки Бахрейну, Бельгії, Білорусі, В'єтнаму, Великої Британії, Венесуели, Естонії, Єгипту, Ємену, Ізраїлю, Індії, Ірландії, Іспанії, Італії, Італії, Китаю, Кувейту, Литви, Лівану, Непалу, Нідерландів, ОАЕ, Палестини, Панами, Польщі, Саудівської Аравії, Сенегалу, Суринаму, США, Таїланду, Туреччини, Франції, Швейцарії, Швеції та інших країн. Загалом відкритими для компанії є більше 80 країн світу.

2. Вертикально інтегрований агрохолдинг «МХП» експортує свою продукцію в Азербайджан, Бенін, Вірменію, Габон, Гану, Гонконг, Грузію, Єгипет, Ізраїль, Ірак, Італію, Киргизстан, Мавританію, Молдову, Нідерланди, Німеччину, ОАЕ, Південний Судан, Румунію, Саудівську Аравію, Словаччину, Туреччину, Чехію, Чорногорію, Швейцарію та в інші країни. Відкритими для компанії є понад 80 країн світу.

3. «Астарта-Київ» експортує агропродукцію на ринки Єгипту, Ізраїлю, Кіпру та інших країн (переважають регіони Азії та Африки) тощо [2731].

Географія експорту агропродукції з України досить широка – більшість іноземних агроринків відкриті для українських компаній. Тому експорт національної агропродукції поширений по всьому світу, на всіх континентах [2731].

Повномасштабне вторгнення країни-агресора вплинуло на законодавство у сфері державної підтримки суб'єктів агробізнесу, в результаті чого було у 2022 р. прийнято нові закони та підзаконні нормативно-правові акти, а також внесені зміни до чинного аграрного законодавства:

1. Закон України № 2145-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [3831]. Ним передбачено спрощенням набуття прав користування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану з метою їх раціонального використання у 2022 році для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та забезпечення продовольчої безпеки України.

2. Разом з тим, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 р. № 2120-IX сільськогосподарські товаровиробники тимчасово були звільнені від плати за землю (земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності) за земельні ділянки (земельні частки (паї), що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації, та перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб, а також за земельні ділянки (земельні частки (паї), визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди [35].

3. Постановою Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 р. No 274 [9] внесено зміни до постанов No 28 від 24 січня 2020 р. та No 723 від 14 липня 2021 р. Так, згідно з Порядком надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. No 28, з метою фінансування сільськогосподарських товаровиробників для провадження сільськогосподарської діяльності на період воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення чи скасування, відновлення виробничих потужностей зруйнованих частково або повністю внаслідок проведення (воєнних) бойових дій, державна підтримка надається у вигляді: 1) часткової компенсації процентних ставок за кредитами; 2) надання гарантій уповноваженим банкам на забезпечення виконання зобов'язань за кредитами, наданими суб'єктам підприємництва. При цьому для реалізації мети надання державної підтримки кредит може бути наданий сільськогосподарському товаровиробнику на придбання основних засобів та покриття будь-яких витрат, пов'язаних із провадженням сільськогосподарської діяльності, розмір компенсаційної процентної ставки за наданим сільськогосподарському товаровиробнику кредитом, який підлягає сплаті ним за рахунок власних коштів, становить 0 відсотків річних на період воєнного стану, а у разі припинення чи скасування воєнного стану – до завершення строку кредитування [10].

4. Постановою Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. No 312 внесено зміни до програми «Доступні кредити 5-7-9%», що в свою чергу закріпило заходи фінансової підтримки середніх агропідприємств (річний дохід до 50 млн євро) та великих (річний дохід понад 50 млн євро). Максимальна сума кредиту – 60 млн грн за процентною ставкою 0% річних протягом воєнного стану і одного місяця після його припинення та 5% річних після завершення такого періоду і до кінця строку кредиту[12].

5. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня 2022 р. No 378 «Про внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 р. No 723» було запроваджено надання державних гарантій для

забезпечення частково-го виконання боргових зобов'язань за портфелем кредитів для фінансування посівів сільськогосподарських культур, купівлі сільськогосподарської продукції (сільськогосподарських товарів), що підпадає під визначення груп 1-24 УКТЗЕД, а також добрив, засобів захисту рослин, пестицидів та агрохімікатів, пально-мастильних матеріалів, запасних частин, основних засобів та нематеріальних активів, оплати праці, оренди нерухомого та рухомого майна, інших товарів (робіт, послуг), що використовуються суб'єктами господарювання – сільськогосподарськими товаровиробниками під час провадження операційної діяльності [13].

6. 20 березня 2022 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України №326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Зазначений Порядок встановлює процедуру визначення шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії, починаючи з 19 лютого 2014 року за такими напрямками: людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати; економічні втрати, пов'язані з людськими втратами; військові втрати; втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, забезпеченням безпеки дорожнього руху, забезпеченням недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглій зоні та виключній (морській) економічній зоні, здійсненням пропуску через державний кордон, захистом населення і територій від надзвичайних ситуацій, бойовими діями; соціальний захист ветеранів війни; втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою; втрати об'єктів громадських будівель; втрати об'єктів житлово-комунального господарства; шкода, завдана земельним ресурсам; втрати надр; збитки, завдані водним ресурсам; шкода, завдана атмосферному повітрю; втрати лісового фонду; збитки, завдані природно-заповідному фонду; втрати інфраструктури транспорту, інфраструктури (зокрема фізичної) електронних комунікаційних мереж; втрати енергетичної інфраструктури; втрати культурної спадщини; економічні втрати підприємств (крім підприємств оборонно-промислового комплексу), у тому числі господарських товариств; втрати установ та організацій

(крім установ та організацій оборонно-промислового комплексу); економічні втрати підприємств оборонно-промислового комплексу, у тому числі господарських товариств [15]. За кожним визначеним напрямом має бути розроблена та затверджена методика визначення шкоди та збитків, але, на жаль, на сьогодні таких методик все ще немає, що суттєво ускладнює становище вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, які зазнали таких втрат та збитків.

7. З метою підтримки фермерських господарств, як основних виробників сільськогосподарської продукції, Постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 р. № 918 затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції, який визначає механізм використання коштів, що надаються з метою забезпечення безперебійного виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення рівня продовольчої безпеки та економічної стійкості України. Напрямами такої державної підтримки є: 1) бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь сільськогосподарського призначення (1 гектар) для провадження сільськогосподарської діяльності – у розмірі 3100 гривень на 1 гектар, але не більше 372000 гривень для одного отримувача; 2) спеціальна бюджетна дотація за утримання великої рогатої худоби (корів) усіх напрямів продуктивності – на кожну корову, яка перебуває у власності отримувача, ідентифікована та зареєстрована відповідно до законодавства станом на дату подання заявки у розмірі 5300 гривень на одну корову, але не більше 530000 гривень для одного отримувача [14].

8. Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання грантів бізнесу» від 21 червня 2022 р. № 738 було запроваджено Порядок надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу, Порядок надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства та Порядок надання грантів для створення або розвитку тепличного господарства[25].

9. Закон України № 2247-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану». Він спрощує передачу в оренду земельних ділянок державної та комунальної власності – насамперед для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій, об'єктів критичної інфраструктури та розміщення об'єктів для тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб.

10. Закон України № 2698-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель». Передбачає перехід від запровадженого в умовах воєнного стану тимчасового порядку передачі в користування (оренду) сільськогосподарських земель, коли не функціонували Державний земельний кадастр і Державний реєстр речових прав та не проводилися електронні земельні аукціони, до довоєнного прозорого порядку такої передачі.

11. Закон України №4568 «Про матеріали і предмети, що контактують з харчовими продуктами», який парламент проголосував 3 листопада 2022 року. Законопроект спрямований на комплексне врегулювання вимог до безпеки матеріалів і предметів, що контактують з харчовими продуктами та спрямований на забезпечення захисту здоров'я громадян та інтересів споживачів відповідно до вимог ЄС.

12. Закон України 2775-IX (реєстраційний 4558) «Про пестициди».

13. Закон України 2800-IX (реєстр. №6480) «Про географічні назви». Зазначений Закон імплементує в національне законодавство Регламент ЄС № 2019/787 і створює належні правові основи для розвитку в Україні сучасної правової бази в частині визначення особливості підготовки до реєстрації, використання та захисту географічних зазначень спиртних напоїв, а також контролю в цій сфері, закріплює правову охорону географічних зазначень спиртних напоїв.

14. Закон України 2079-IX «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель». Ним передбачена процедура утворення організацій водокористувачів для ефективного проведення гідротехнічної меліорації на земельних ділянках сільськогосподарського призначення, що включені до території обслуговування організації. У рамках реалізації Закону створено дві організації водокористувачів: перша – на Черкащині, друга – на Одещині.

15. Закон України 2763-IX (реєстраційний номер — №3680-д) «Про внесення змін до законів України «Про охорону прав на сорти рослин» та «Про насіння і садивний матеріал». Він спрощує доступ аграріям до найновіших сортів рослин. Документ спрощує реєстрацію сучасних сортів кукурудзи, соняшника, сої, лохини до міжнародних стандартів.

Окремо слід зазначити, що 1 січня 2024 року буде розглянуто № 9341 Проект закону № 9341 Проект закону про внесення змін до розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України щодо відтермінування набуття юридичними особами права на купівлю земельних ділянок сільськогосподарського призначення, Про внесення змін до розділу X "Перехідні положення".

Агробізнес до початку повномасштабної війни в Україні мав проблеми, які потребували свого вирішення, тому після 24 лютого 2022 року їх вирішення ускладнилось і додалися проблеми воєнного часу.

Так, при оцінці очікувань аграріїв щодо істотності факторів стримування розвитку агробізнесу до 24.02.22 р. було виявлено наступні результати: недостатній попит (11% респондентів обрали його як суттєвий у 3 кварталі 2015 р., і лише 8% – у 3 кварталі 2020 р.), погодні умови (19–30% респондентів протягом 2015–2020 р. вважали його суттєвим фактором впливу), нестача робочої сили (найменш важливий фактор для агробізнесу – лише 1–4% респондентів у різні роки звертали увагу на його негативний вплив), нестача матеріалів, устаткування (8% респондентів вважали це проблемним питанням у 3 кварталі 2015 р., проте на кінець 3 кварталу 2020 р. лише 2% з них

дотримувались такої думки), фінансові обмеження (51% респондентів були занепокоєні даним фактором у 3 кварталі 2015 р., і лише 22% – в аналогічному періоді 2020 р.) та інші фактори [27].

Основні тенденції агроринку за 2022 рік були виявлені наступні:

- Світові ціни на зерно дещо знизилися. При цьому внутрішні ціни на зернові лишаються низькими через логістичні проблеми, які виникли через війну.

- Втрата ринків збуту. Через ускладнену логістику, наприклад, Індія збільшила імпорт соняшникової олії з росії та Аргентини, а Китай планує наростити закупівлі кукурудзи із Бразилії.

<https://agropolit.com/spetsproekty/1003-agrosektor-ukrayini-pid-chas-viyni--infografichiy-dovidnik-za-2023-rik>

Загальна структура українського аграрного виробництва. Перше місце традиційно вже багато років поспіль належить рослинництву – це зернова група (кукурудза, пшениця, ячмінь). Вона приросла на 33%. Друге місце належить технічним культурам (21%) – соняшник, цукровий буряк, соя, ріпак. Третє – за фруктами та овочами (картопля, інші овочі, фрукти, ягоди, виноград). Тут ми бачимо незначний підйом 3% по року. У інших двох позиціях першої п'ятірки бачимо спад. Четверте місце – продукти переробки (соняшникова олія, пиво, борошно, цукор, хлібобулочні вироби) з -11%. Замикає основну групу агротоварів на п'ятому місці тваринництво (молоко, м'ясо, яйця, мед) і — 5% за рік війни.

Загроза голоду в країнах третього світу через розірвані експортні ланцюжки постачання українського продовольства. Наприклад до початку війни Україна забезпечувала близько 50% світового виробництва соняшникової олії та 13% експорту зерна. Потенційно ж наша країна може прогодувати до 400 млн людей у всьому світі і лише 50 країн у світі не купують українську агропродукцію.

Наведемо перелік продукції, яку найбільше у областях, де були або тривають військові дії: Київська – яйця, вівці, кози, Чернігівська – кукурудза,

ВРХ, зернові та зернобобові, Сумська – кукурудза, ВРХ, соняшник, Харківська – соняшник, пшениця, ВРХ, овочі, Луганська – соняшник, пшениця, Донецька – свині, мед, Запорізька – кози, вівці, соняшник, ячмінь і пшениця, Херсонська – овочі, ячмінь, ріпак, соя, Миколаївська – ячмінь, мед, виноград, соняшник.

Однією з ключових є проблема логістики. – блокада портів. Нагадаємо, що до 95% всього агроекспорту здійснювалося морськими шляхами. З кінця лютого заблоковано фактично всі порти окрім Дунайських. Частково пробелму вирішила «зернова угода» за посередництва ООН та Туреччини, однак порти Миколаївка залишаються заблокованими. Загалом вартість логістики у гривневому еквіваленті зросла у 2-3 рази. Укрзалізниця в умовах воєнного стану прийняла основне експортне навантаження. Уряд розширив експортний коридор залізницею, однак все ще відчуття проблема із європейським вагонним парком, існує різна ширина колій і відтак – обмежена пропускна здатність залізничними станціями на кордоні. Попри це 18,2 млн т зернових вантажів відправлено «Укрзалізницею» у експортному напрямку з березня 2022 року.

Варто підкреслити, що основними експортними напрямками зернового експорту за 2021 рік були: Європа, Азія, Африка, Середній Схід. Зерновим коридором в основному експортувалися: кукурудза, пшениця, соняшникова олія, шрот, ячмінь, ріпак, соя. Наразі експорт поступово відновлюється, але через військове вторгнення у 4,8 разів збільшилися кінцеві запаси основних с/г культур на внутрішньому ринку.

Збитки АПК від війни. Через військову агресію росії проти України агросектор зазнав непрямих втрат в сумі \$34,25 млрд: логістика та зниження цін на експортно-орієнтовані товари – \$ 18,5 млрд.; зниження виробництва у с/г культур – \$11,2 млрд; втрати через зменшення урожаю озимих у 2023 році очікуються у сумі \$ 3 млрд.; підвищення виробничих витрат \$ 0,9 млрд; зменшення виробництва продукції тваринництва \$ 0,3 млрд.

Через бойові дії в Україні, за оцінками Мінагрополітики і KSE Агроцентру, понад 84 тис одиниць сільськогосподарської техніки і устаткування знищено або викрадено загарбниками. Вартість такого майна оцінюється майже у 2,9 млрд \$

США, що становить 44% від усіх встановлених механічних пошкоджень завданих рф нашому агропромислому комплексу.

Другою за розмірами статтею нанесених збитків аграріям – це крадіжка або цілковите знищення вже виробленої сільськогосподарської продукції [6]. Україна зазнала збитків через втрати зернової, олійної та іншої сільськогосподарської продукції не лише внаслідок знищення, але й через систематичне вивезення її окупантами за межі нашої держави. За час війни по оцінкам Агроцентру KSE рф було викрадено або повністю знищено 2,8 млн тонн зернових та 1,2 млн тонн олійних культур врожаю 21 року, загальною вартістю \$1,87 млрд.

На даний час в результаті проведення бойових дій було зафіксовано, що пошкоджено або знищено потужності зерносховищ загальною місткістю 9,4 млн тонн. Остаточну кількість втрачених потужностей можливо буде встановити тільки після закінчення війни, так як достеменно невідома доля зерносховищ на тимчасово окупованих територіях. Фахівці підраховали, що вартість проведення ремонтних робіт з відновлення пошкоджених та новозбудованих на заміну знищених зерносховищ становить більше \$1,1 млрд.

Крім того, через продовження бойових дій великих втрат поголів'я зазнає галузь тваринництва. За період війни було втрачено 212 тис голів великої рогатої худоби, 95 тис голів кіз та овець, 507 тис голів свиней, майже 11,7 млн голів птиці та майже 400 тис бджолосімей. Орієнтовна вартість збитків нанесених сільськогосподарським товаровиробникам в тваринництві та бджільництві становить більше \$362 млн.

Окрім вищезазначених збитків, на територіях, які постраждали від війни знищено більше 14,3 тис га багаторічних насаджень, вартість яких оцінюється в майже \$349 млн. На 27% зменшилися посівні площі у 2022 році у порівнні з 2021 роком [5].

Також загарбники використовували для потреб своєї армії паливно-мастильні матеріали, знищували або привласнювали засоби захисту рослин та мінеральні добрива майже на \$95 млн. Згідно останніх підрахунків здійснених

фахівцями KSE Агроцентр і Мінагрополітики, вартість збитків агропромислового комплексу України нанесених в результаті агресивних дій РФ, орієнтовно становить \$6,6 млрд. Сума вищезазначених збитків складає 23% від усієї вартості активів аграрних підприємств, тобто майже чверть аграрного сектору України зруйновано [5].

Попри війну в державі відбуваються процеси регулювання агропромисловим комплексом. Так, продовжується робота земельного ринку в умовах війни. З 1 липня 2021 року по 31 грудня 2022 року під операції купівлі-продажу потрапили 171 тис. га землі. Укладено 51 тис. операцій продажу. Середній розмір проданої ділянки – 3,3 га. Середньозважена ціна 33,4 тис. грн за 1 га землі.

За час війни замінованими є орієнтовно 15% всіх сільськогосподарських угідь. Для їх розмінування, за оцінками Feodal потрібно від \$ 5 млрд. Наразі 70,4 тис. га деокупованих територій обстежено та очищено службами ДСНС. При цьому 13,6 млн га потенційно небезпечні території, де відбувалися, або проходять воєнні дії [5].

Окрім втрати вищенаведених матеріальних активів, ще є і непрямі втрати, до яких відносяться недоотримані прибутки від зменшення кількості виробленої продукції, зменшення прибутку через порушення логістичних ланцюгів та зниження внутрішніх цін, а також додаткові витрати у зв'язку з подорожчання факторів виробництва [5].

У минулому 2022 р. встановлене суттєве зменшення врожаїв сільськогосподарських культур, які традиційно вирощуються українськими аграріями [5].

За рік війни агросектор отримав 22 тисячі кредитів на загальну суму 86 млрд грн. Більше половини цих коштів видано у рамках програми «Доступні кредити під 5-7-9%». У серпні Мінагрополітики запустило Державний аграрний реєстр, як платформу для отримання державної та міжнародної донорської допомоги аграріям.

Щодо інвестиційного клімату, слід зазначити, що за 2021 рік у сектор прийшло \$1,1 млрд інвестицій і \$ 0,2 млрд у виробництво харчових продуктів та тютюнових виробів. Інвестори в основному вкладали гроші у: вирощування однорічних і дворічних культур, тваринництво та виробництво напоїв. (Більше у графіках. *Додаток 1-5*).

Міжнародна маркетингова група, за підтримки Help-Ukraine та у співпраці з Українською Радою Бізнесу провела опитування малих фермерів з усіх регіонів України. Більшість опитаних фермерів з усіх регіонів України позитивно сьогодні оцінюють стан свого бізнесу попри наявні труднощі. Тим не менш, їх основним викликом є стабілізація та утримання показників діяльності на поточному рівні. Основними проблемами є:

- недостатність кваліфікованих працівників;
- слабкий захист прав власності та рейдерство;
- проблеми у розрахунках із торговими мережами;
- ризики, пов'язані із можливістю відімкнення електроенергії;
- непередбачувані дії держави, постійні зміни законодавства.

Фінансова допомога є однією з ключових проблем для сучасного агробізнесу. Так, 80% фермерів потребують допомоги в різних її формах, так у 78,3% є потреба у фінансовій допомозі від кредитних установ чи донорських програм. Крім того, фермери шукають консультаційних порад від експертів в таких питаннях, як фінанси та інвестиції, постачання та збут, пошук партнерів та побудова відносин з владою [9].

Найбільш актуальні зміни, які чекають фермери з усіх регіонів України: необхідність позбавити фермерів тимчасово сплачувати єдиний податок 4 групи; вирішити проблему із блокуванням податкових накладних, повернути презумпцію невинуватості платника податку; створити організації водокористувачів для розвитку зрошення; відтермінувати запровадження мінімального податкового навантаження на 1 гектар; продовжити безмитний режим з ЄС та квот ще на кілька років; врегулювати відносини виробників та

мереж за прикладом ЄС; децентралізація енергетичної системи, стимулювання альтернативної енергетики [9].

Враховуючи воєнний стан, який діє в державі, аграрні підприємства всіх форм власності все частіше при сівозмінах віддають перевагу бобовим культурам. В першу чергу це горох – культура швидко досягає та спроможна давати стабільні врожаї при відносно невисоких витратах на посівну компанію, а саме на насіння, добрива та засоби захисту рослин. Ця культура має великий попит і завжди приносила прибуток товаровиробникам. Бобові культури користуються попитом не тільки на ринку, але і самі аграрії теж відчують дефіцит у якісному насінневому матеріалі гороху, нуту та сочевиці [5].

Потужні агропромислові компанії приносять до державного бюджету великі кошти тому, що вирощують на значних площах кукурудзу, пшеницю, ячмінь, соняшник, сою. Поруч з ними дрібні та малі товаровиробники приділяють більше уваги культурам з високим рівнем застосування ручної праці – овочам, зелені, ягодам, а також нішевим культурам. Надаючи фінансову допомогу через банки-партнери ЄБРР разом з ЄС допомагають малому та середньому агробізнесу в Україні і інших країнах Східного партнерства розкривати та розвивати власний потенціал. Стимулюючі гранти ЄС разом із кредитними коштами ЄБРР в межах ініціативи EU4Business дають змогу аграрним компаніям нарощувати обсяги експорту сільськогосподарських культур. Все це створює передумови для стійкого економічного розвитку та піднесенню економіки у цілому [5].

Майбутня стратегія регулювання агробізнесу має також імплементувати сновні положення сталого розвитку задля наближення української економіки до стандартів Європейського Союзу і побудови нової повоєнної ефективної системи управління цією сферою. Європейською комісією було обгрунтовано набір з 28 показників сталого розвитку сільського господарства у розрізі базових сфер: 1) інтенсивність землеробства та зміни у землекористуванні; 2) структура тваринництва; 3) ризику втрати природних і біологічних ресурсів, 4) засмічення;

5) виброси шкідливих речовин; 6) управління генетичним та біологічним різноманіттям [15, с. 184].

Імплементація концепції сталого розвитку у практичну діяльність бізнес суб'єктів аграрного сектору сьогодні формує реальні економічні вигоди для всіх учасників процесу суспільного сільськогосподарського виробництва і розвитку сільських територій. Бенефіціарами результатів діяльності на засадах сталого розвитку є 1) аграрні виробники, які мають змогу підвищити якість і конкурентоспроможність продукції, максимізувати розмір виручки і прибутку від реалізації екологічно чистої продукції та розширити ринку збуту (наприклад, за рахунок Європейських країн), залучити додаткові фінансові потоки у вигляді інвестицій у екоагровиробництво; 2) наймані працівники, які є учасниками соціально-трудова відносин, що гарантують персоналу високі стандарти якості трудового життя; 3) мешканці сільських територій, які одержують бонуси від екологічного землекористування, покращення навколишнього середовища, збереження природних ресурсів, інвестицій у розвиток інфраструктурного забезпечення для реалізації інвестиційних проектів сталого розвитку, у т.ч. соціального характеру; 3) споживачі продуктів харчування, які матимуть змогу вживати якісні, екологічно чисті та безпечні продукти харчування; 4) регіони, держава та суспільство в цілому внаслідок отримання економічного росту у аграрнопродовольчому секторі, який постає сьогодні базисом розвитку економіки України, вирішенні проблеми забезпечення продовольчої безпеки, покращення якості життя населення країни із врахуванням інтересів і потреб майбутніх поколінь [21].

Для подолання найбільш значущих проблем аграрного сектору України в умовах війни та у повоєнний період необхідно здійснити наступне:

- залучити висококваліфікований персонал в аграрний сектор: менеджерів, ІТ спеціалістів, науковців та вузькопрофільних аграрних спеціалістів;
- зменшити бюрократичні бар'єри для розвитку аграрних підприємств;

- підвищити якість безпечності продукції відповідно до вимог міжнародних стандартів, включаючи розробку заходів для підвищення якості продукції громадян;
- розробити та впровадити комплекс заходів щодо створення нових робочих місць та розвитку соціальної інфраструктури сільських територій;
- адаптація виробництва аграрного сектору України до вимог Європейського Союзу;
- підтримка малого фермерства, сприяння роздрібним торговцям до внутрішньої заготівлі фруктів та овочів;
- технологічний розвиток та діджиталізація аграрного сектору;
- сприяти розвитку переробки в агросекторі згідно з принципами Green Deal;
- створити умови для переходу аграрного сектору до сталого виробництва [30].

Перші кроком по відновленню економіки в тому числі агропромислового комплексу України були зроблені 4–5 липня 2022 року у м. Лугано (Швейцарія), де відбулась Міжнародна конференція з питань відновлення України (URC 2022). На конференції Прем'єр-міністром України Денисом Шмигалем було презентовано проєкт відбудови України, що передбачав бюджет \$750 млрд терміном 10 років [17]. У проєкті передбачено \$37 млрд для інвестицій у аграрний сектор. Заплановано також залучення \$4 млрд інвестицій на будівництво.

Представниками бізнесу разом урядовцями України були визначені три основні пріоритети в аграрній сфері у повоєнний час. Про пріоритети, які були зазначені у Плані відновлення України, повідомила у своїй інформації пресслужба Європейської Бізнес Асоціації (ЄБА) [5].

Перший пріоритет – це вдосконалення і розвиток експортної логістики. Незважаючи на відсутність вільних морських шляхів, зусиллями бізнесу вдалося досягти значних успіхів в експорті та збільшити обсяги реалізованої аграрної продукції з 350 тис тонн у березні до 3 млн тонн в липні. Завдяки втручання

світової спільноти до відновлення логістичних коридорів приєдналися порти на Чорному морі. Другий пріоритет – це надійне зберігання зібраного врожаю сільськогосподарської продукції. Завдячуючи підтримці ФАО українським аграріям було надано надійне обладнання для зберігання зернових культур, що значною мірою вирішило питання дефіциту зерносховищ, через часткову їх втрату під час війни. Третій пріоритет – це наявність кредитних ліній та вільний доступ до фінансових потоків аграріїв, над вирішенням цих завдань на даний час активно співпрацюють українські та закордонні партнери [5].

Розвиток аграрної галузі після закінчення війни передбачає модернізацію переробної галузі, збільшення доданої вартості, розвиток садівництва, тваринництва, біоенергетики та інше. Крім того важливо зазначити, що наскрізним мотивом у Плані відновлення є формування українського «зеленого курсу» Green Deal. Навіть у воєнний час інституції держави разом з представниками бізнесу докладатимуть зусиль з забезпечення переходу підприємств на сталу модель розвитку у період повоєнного відновлення економіки країни [5].

Отже, державна підтримка суб'єктів агробізнесу в умовах воєнного стану має дуже важливе значення, оскільки від діяльності та продуктивності агропромислового комплексу залежить продовольча безпека не лише України, але й світу в цілому. Такі вкрай необхідні заходи, як зменшення податкового навантаження, пільгове кредитування, збільшення посівних площ, надання державних гарантій, бронювання військовозобов'язаних працівників, дозвіл експлуатації сільськогосподарської техніки без реєстрації тощо спрямовані передусім на підтримання життєдіяльності аграрного сектору економіки в ці складні часи.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження було визначено наступні висновки.

Глобальні ринкові реформи та розвиток агропродовольчої системи істотно розширили поняття агробізнесу від розуміння його як частини сільськогосподарського виробництва або сукупності ряду галузей агропромислового комплексу до економічної субстанції, що займається не тільки виробництвом аграрної продукції та доведенням її до кінцевого споживача, а й спрямована на отримання максимального економічного ефекту шляхом використання ринкових механізмів. Проаналізувавши численні визначення вчених, можна зробити висновок, що агробізнес розуміється як: форма підприємницької діяльності; форма господарювання; економічні відносини; справа, оформлена юридично; сукупність галузей; сукупність суб'єктів; сукупність відносин.

Встановлено, що всі сфери діяльності агробізнесу є рівнозначними, взаємопов'язаними та підлеглими одній спільній меті – отримання економічної вигоди (прибутку). Участь в аграрному та продовольчому ринках, задоволення потреб покупців – споживачів аграрної продукції, отримання економічної вигоди складають основу сучасного агробізнесу.

Досвід підприємницької діяльності в агропромисловому бізнесі дозволяє виділити різні рівні його функціонування: перший рівень – агропромисловий бізнес у сільськогосподарських підприємствах, кооперативах, агропромислових об'єднаннях, фірмах; другий рівень – агропромисловий бізнес в масштабі національної економіки країни; третій рівень – агропромисловий бізнес в міжнародному масштабі. На практиці всі три рівні агропромислового бізнесу взаємопов'язані.

Переосмислення концептуальних засад агробізнесу як сектору ринкової економіки, його ролі в агропродовольчій системі України та координації агропромислового комплексу сприяє забезпеченню національної продовольчої безпеки держави.

Після отримання незалежності Україна позиціонувалася серед міжнародних партнерів переважно як сировинна та аграрна країна, що сприяло розвитку аграрного ринку, його врегулюванню на законодавчому рівні та стабільному залученню іноземних інвестицій у нього. Нині агроринок є одним із найважливіших елементів економіки загалом. Одна з причин – це здатність генерувати значну кількість валового внутрішнього продукту. Доречно наголосити також на тому, що національний аграрний ринок є експортоорієнтованим.

Правове регулювання соціально-економічних умов функціонування суб'єктів агробізнесу та можливості розвитку їх у майбутньому, є доцільним розроблення новітньої концепції державної підтримки агробізнесу у воєнний та післявоєнний періоди, що дасть поштовх не лише нарощуванню економічного потенціалу країни, але й стане визначальним фактором сталого розвитку сільських територій й агросфери в цілому. Важливим аспектом має стати механізм правового регулювання процесів моніторингу ефективності заходів підтримки суб'єктів агробізнесу, формування прозорої та підзвітної системи розподілення державної допомоги, надання грантової підтримки суб'єктам агробізнесу, а також відшкодування шкоди, завданої суб'єктам агробізнесу та агросфері внаслідок повномасштабної війни на території нашої держави.

Задля ефективного розвитку агропромислового комплексу в державі система публічного управління в кожній країні, в тому числі і Україні має побудувати національну інклюзивну модель агробізнесу. Ці моделі можуть створюватись у різних форматах, проте, зосереджуються вони, як правило, у таких ключових напрямках, як: підвищення продуктивності середнього та малого агробізнесу і підприємницьких структур агросервісного обслуговування, покращення доступу до виробничих ресурсів, фінансів, інформаційного забезпечення, ринків збуту, створення рівних можливостей кооперації і інтеграції, формування більш стабільних і справедливих умов торгівлі і розвитку бізнесу. За будь-якого формату інклюзивних моделей базовими принципами їх діяльності: рівність та справедливість доступу до

ресурсів; стійкі та справедливі комерційні операції; рівність можливостей, ризиків і рівня доходності всіх учасників інклюзивних бізнес-процесів; партнерські відносини з однаковою вигодою для всіх стейкхолдерів; гнучкість організаційних структур управління усередині моделей; врахування соціально-економічних та екологічних пріоритетів, інтересів і потреб суспільства.

Український агропромисловий комплекс до вторгнення російською федерацією був ключовим гравцем на ринку продовольства у світі. Сільськогосподарська продукція у 2021 р. складала майже 40% від загальнодержавного експорту України. Україна увійшла до топ-10 виробників та експортерів зернових і олійних культур, олії та шроту, а також продукції тваринництва. Для українських аграріїв війна розпочата росією стала тяжким випробуванням, позиції України на світовому ринку погіршились, як з точки зору виробництва, так і експорту. Бойові дії на значній українській території спричинили знищення або руйнування налагоджених логістичних ланцюгів та технологічних процесів.

Експерти виокремлюють першочергові проблеми у областях з військовими діями: брак ресурсів, пошкодження та руйнування агроінфраструктури та техніки, окупація підприємств і крадіжки, неможливість проведення технологічних операцій, негативні наслідки для земельного фонду, трейдинг та логістика.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абрамович І.А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу. *Ефективна економіка*. 2011. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=907>. (дата звернення : 25.09.2023).
2. Аграрне право: підручник / В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко, І.М. Кульчій та ін.; за ред. А.М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків: Право, 2021. 416 с
3. Андрусенко Г.О., Мартянов В.П. та ін. Організація агробізнесу і підприємництва: навч. посібн.; за ред. В.П. Мартянова: Харків. державний аграрн. Універс. Ім. В.В. Докучаєва. Харків. 1998. 280 с.
4. Бакай Ю.Ю., Гончаренко Я.А. Актуальні питання законодавчого забезпечення у сфері державної підтримки суб'єктів агробізнесу під час воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* С.276-287. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/46.pdf> (дата звернення: 5.10.2023).
5. Бойко Л., Бойко В. (2023). Сучасний стан агробізнесу У Україні та його ревіталізація у післявоєнний період. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. (16), 55-61. URL:<https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.7>(дата звернення: 15.11.2023).
6. Брюховецький І. М. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу: навч. посібник. Суми: Вид-во «Козацький вал», 2001. 474с.
7. Бурачек І. В., Михайленко Н. В. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 134–137. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/27.pdf> (дата звернення: 5.10.2023).
8. Волошанюк Н. В., Сьомка А. К. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Вип. 13. Ч. 1. С. 45–49. URL:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/15773/1/аграрний%20сектор%20україни.pdf> (дата звернення: 5.10.2023).

9. Гетман О. Як відновити аграрну галузь Agribusiness is the main structuring factor of the agrarian economy, supports highly competitive economic relations in a market environment, and drives the development of agricultural production, processing, storage, transportation and delivery of products to the end consumer.

10. Григор'єва Х.А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Вид. дім «Гельветика». 2019. 576 с.

11. Григор'єва Х. А. Продовольча безпека в умовах воєнних конфліктів сучасності: досвід інозем-них держав. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжн. наук.-практ. онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 107 – 109.

12. Григор'єва Х.А. Публічне адміністрування агробізнесу в умовах війни: правовий аналіз протекційності. Актуальні проблеми держави і права. 2023.С.59-65. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.7>

13. Губені Ю.Е. Основи підприємництва та агробізнесу: [навч. посібник]. Львів: Українські технології, 2002. 256 с.

14. Гудзинський О. Д. Менеджмент у системі агробізнесу. Київ : Урожай, 1994. 240 с.

15. Дем'яненко С. І., Сас О. О. Управління великотовар-ними агропромисловими формуваннями : монографія. Київ : КНЕУ, 2018. 216 с.

16. Дем'яненко С.І. Аграрний менеджмент в системі агробізнесу Економіка АПК, 2018. No 12. С. 42 — 50.

17. Жерновий І. А. Формування промислово- аграрних структур у господарському комплексі регіону: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.01. Донецьк : НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. 2005. 19 с.

18. Кірічок К. М., Кухарук А. Д. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу України. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2019. No 13. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/29375/1/2019-13_1-11.pdf (дата звернення: 22.08.2023).
19. Корнієнко Г. Агробізнес в Україні: правова регламентація як умова виникнення та розвитку аграрне право. *Агробізнес*. 2020. №2. С. 165-171 URL:<http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/2/29.pdf> (дата звернення: 5.10.2023).
20. Корнієнко Г. С. Агробізнес як правова категорія. Проблеми законності. 2019. Вип. 147. С. 151–162. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.180732>. (дата звернення: 5.10.2023).
21. Крюкова І.О., Степаненко С.В. Ефективність вітчизняного агробізнесу у призмі пріоритетів сталого розвитку. *Агросвіт*. 2022. № 9-10.С.3-12. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/9-10_2022/2.pdf(дата звернення: 11.08.2023).
22. Курман Т.В. Аграрне право і законодавство України: синергетичні засади й перспективи розвитку в умовах глобальних загроз. Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку: колективна монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.П. Гетьмана та д.ю.н., проф. Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. 576 с.
23. Лівінський А. І. Державне управління у сучасній реновації аграрного виробництва. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. No 10. С. 51–55.
24. Лопатинський Ю.М., Буринська О.І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискурс. *Економіка АПК*. 2018. No 6. С. 94—100.
25. Марченко С.І. Поняття державної підтримки суб'єктів аграрного підприємництва. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2002. Вип. 46. С. 145–149.
26. Мовчанюк А.В. Соціально-економічні аспекти розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади. *Східна Європа*. 2017. No 2. С. 193–196.

27. Назарова К. О., Гордополов В. Ю., Куляша Н. Ю., Куляша О. Ю. Розвиток агробізнесу в Україні: аналіз, оцінка та аудит. *Бізнесінформ* No 9. 2020. С.136-146
28. Науменко А.О. Державне регулювання агропромислового комплексу України. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. Т. 30(69). No 4. 2019. С. 93–97.
29. Негода Ю. В. Концептуальні аспекти стратегії трансформації аграрного сектору економіки. *Економіка та держава*. 2020. No 2. С. 39–43. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.2.39 (дата звернення: 11.08.2023).
30. Негрей М.В., Тараненко А.Н., Костенко І.С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільне*. 2022. №40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1474/1420> (дата звернення: 5.10.2023).
31. Олашин М. М. Аналіз окремих нормативно-правових актів, що забезпечують функціонування аграрного сектору економіки України. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11. No 1–2. С. 23–28.
32. Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки: Указ Президента України від 30 травня 2001 р. No 372/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2001#o2> (дата звернення: 22.08.2023).
33. Пархомець М., Уніят Л. Поняття, сутність та еволюція розвитку агропромислового бізнесу в підприємствах. *Економічний дискурс*. 2019. Випуск 3. С. 7-14.
34. Підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенцій Ріо. Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2016. 102 с.
35. Податковий кодекс України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ji02698i?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01
36. Про аквакультуру: Закон України від 18 вересня 2012 р. No 5293-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17> (дата звернення: 22.08.2023).

37. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 3 вересня 2013 р. No 425-VII RL. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/21.09.2023>).

38. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні: Закон України від 10 липня 2018 р. No 2498-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/22.08.2023> (дата звернення: 22.08.2023).

39. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності: Закон України 3 жовтня 2019 р. No 159-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-20>? (дата звернення: 22.08.2023).

40. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18 травня 2017 р. No 2042-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22.08.2023> (дата звернення: 22.08.2023).

41. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 р. No 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20130811>(дата звернення: 22.08.2023).

42. Про затвердження Порядку проведення конкурсу щодо визначення переліку підприємств агропромислового комплексу для надання фінансової підтримки через механізм здешевлення коротко- і довгострокових кредитів : наказ Міністерства аграрної політики України від 10 березня 2004 р. No 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-04> (дата звернення: 22.08.2023).

43. Про заходи щодо протидії рейдерству: Указ Президента України від 22 липня 2019 р. No 542/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/542/2019#n2> (дата звернення: 22.08.2023).

44. Про земельну реформу : Постанова Верховної Ради УРСР від 18.12.1990 No 563-XII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12> (дата звернення: 5.10.2023).

45. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14 лютого 1992 р. No 2114-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12> (дата звернення: 5.10.2023).

46. Про молоко та молочні продукти: Закон України від 24 червня 2004 р. No 1870-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1870-15> (дата звернення: 5.10.2023).

47. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. No 1529/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1529/99> (дата звернення: 5.10.2023).

48. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовтня 2005 р. No 2982-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1870-15> (дата звернення: 5.10.2023).

49. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10 липня 2018 р. No 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 22.10.2023).

50. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15 травня 2003 р. No 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15%22%3E> (дата звернення: 5.10.2023).

51. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі: Закон України від 10 липня 1996 р. No 290/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/290/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 21.10.2023).

52. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17 жовтня 1990 р. No 400-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/400-12> (дата звернення: 22.09.2023).

53. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України 20 грудня 1991 р. No 2009-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2009-12> (дата звернення: 22.11.2023).

54. Про сільськогосподарський перепис : Закон України 23 вересня 2008 р. No 575-VI URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 22.10.2023).

55. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18 січня 2001 р. No 2238-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-14> (дата звернення: 22.08.2023).

56. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. No 806-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (дата звернення: 22.08.2023).

57. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. No 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (дата звернення: 22.10.2023).

58. Про форми власності на землю: Закон України від 30 січня 1992 р. No 2073-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-12> (дата звернення: 22.10.2023).

59. Проект закону № 9341 Про внесення змін до розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України щодо відтермінування набуття юридичними особами права на купівлю земельних ділянок сільськогосподарського призначення <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41993>(дата звернення : 25.09.2023).

60. Семенда Д. К., Семенда О. В., Петрук Т. Ю. Економічні аспекти функціонування сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2018. No 10. С. 106–116. URL: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2018/10/eapk_2018_10_p_106_116.pdf DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810106> (дата звернення : 25.09.2023).

61. Слав'юк Р. А. Асоційовані форми аграрного бізнесу: особливості утворення, практика функціонування, перспективи регулювання: монографія. Луцьк: Вид-во держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2000. 321 с.

62. Степаненко С.В. Концептуальні засади формування моделі інклюзивного управління ресурсним потенціалом суб'єктів агробізнесу. *Економічний простір*. 20220 №18. С.151-157. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1167/1126>(дата звернення: 15.11.2023).

63. Тараріко О. Г. SWOT-аналіз і аналіз прогалин (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у галузі сільського господарства та підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенцій Ріо / О.Г. Тараріко. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. 102 с

64. Тарасевич Н.В. Концептуальні підходи до визначення економічної сутності агробізнесу у міжнародному аспекті. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. No28 (2021). 134-139 <https://modecon.mnau.edu.ua> (дата звернення: 11.08.2023).

65. Тригубенко С. М. Основні етапи реформування Міністерства аграрної політики та продовольства України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. No 3. С. 110–113.

66. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано Законом від 16 вересня 2014 р. No 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2820 (дата звернення: 12.11.2023).

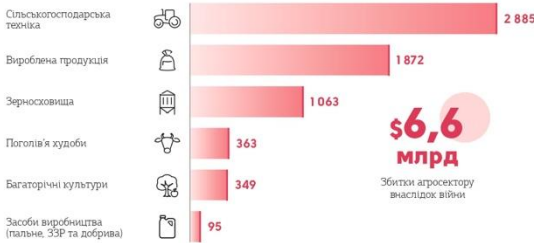
ДОДАТКИ:

ВТРАТИ УКРАЇНСЬКОГО АПК ПІД ЧАС ВІЙНИ АГРОБІЗНЕС ПІД ЧАС ВІЙНИ

Розмір збитків за категоріями, млн \$

Грошова вартість матеріальних активів, які були знищені, вивалені або частково пошкоджені (але все ще придатні для ремонту або відновлення) через військові дії та окупацію.

Джерело: Київська Школа Економіки

Дані на 30.11.2022

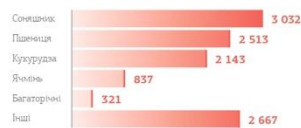
7

Розмір непрямих втрат за категоріями, млн \$

Непрямі втрати — це різниця між фактичними доходами та доходами, які селянствам/виробникам отримали б, коли не відбувалося війни в Україні.

\$11,5 млрд **Зниження виробництва с/г культур у 2022 р.**

\$3,0 млрд **Зменшення виробництва озимих культур у 2023 р.**

\$0,9 млрд **Підвищення виробничих витрат**

\$0,3 млрд **Зменшення виробництва продукції тваринництва**

\$34,2 млрд

Непрямі втрати агросектору внаслідок війни

До закінчення війни важко оцінити розмір пошкодження та втрат для агросектору України. Згідно з дослідженням КШЕ **розмір збитків агросектору складає \$6,6 млрд або 5% від загальної оцінки збитків інфраструктури.**

російська агресія впливає не лише на можливість вільно експлуатувати аграрну продукцію: пошкодження земель, інфраструктури, сільськогосподарської техніки безпосередньо впливають на її виробництво. Оцінка пошкодження є першим елементом для оцінки потреб у відновленні.

ЛОГІСТИКА ПІД ЧАС ВІЙНИ АГРОБІЗНЕС ПІД ЧАС ВІЙНИ

Альтернативні шляхи експорту

Перевезення залізницею поступово збільшувалися, проте їх подальше зростання обмежене пропускну здатністю залізничних приадаючих переїздів та різною ширинною колії в Україні та ЄС. Після запуску зернового коридору 71% зерна повністю залізницею до портів, 29% — до сухопутних переїздів. З листопада обсяги перевезень зменшуються через постійні обриви енергетичної інфраструктури, що впливає на утилізацію роботи персоналу.

Перевалка в українських портах, млн т

Повномасштабне вторгнення росії в Україну.
24 лютого 2022 р.

Азовське море та північно-західна частина Чорного моря перебувають російськими кораблями. Вантажні операції припинені або виконуються частково.
26 лютого

Переорієнтація шляхів експорту
Підприємства спільно з урядом налагоджують альтернативні маршрути та способи збуту продукції. Ключовими логістичними артеріями в цей період стали залізниця та мали порти Дунайського регіону.
Березень-червень

Звільнення острова Зміїний, який має стратегічне значення, дозволило експортувати через гирло Дунаю.
30 червня

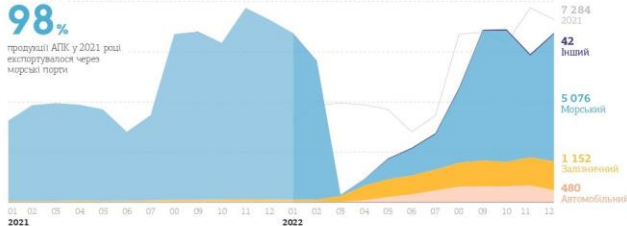
Зерновий коридор
Делегації України, росії, Туреччини та ООН підписали угоду про розблокування портів «Одеса», «Чорноморськ» та «Південний» на 120 днів.
22 липня

О 9:15 в рамках дії зернового коридору з порту «Одеса» **вийшло перше судно** з 26 тис. т української кукурудзи.
1 серпня

Зернову ініціативу продовжено ще на 120 днів. Але росія готує під різними приводами виступати в суді, що призведе до черги.
17 листопада

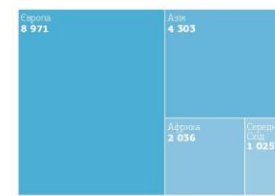
16,3 млн т продукції АПК до 42 країн експортовано зерновим коридором.
На кінець 2022 р.

Експорт продукції АПК за видами транспорту, тис. т

Джерела: USDA, Держзвітслужба (до березня 2022), МінАПК (з березня 2022), ЄСНА НКД, ЦС-Аналітики, Українці

Напрями експорту зерновим коридором у 2022 р., тис. т

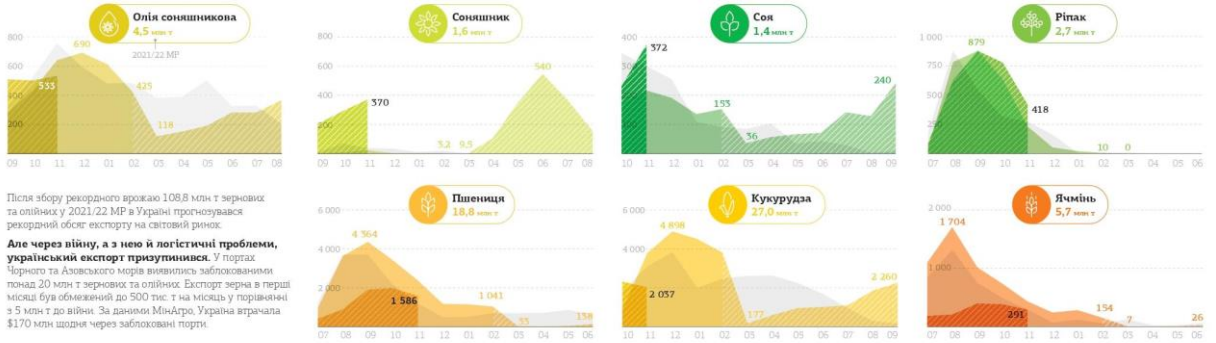
Експорт продукції АПК зерновим коридором у 2022 р., тис. т

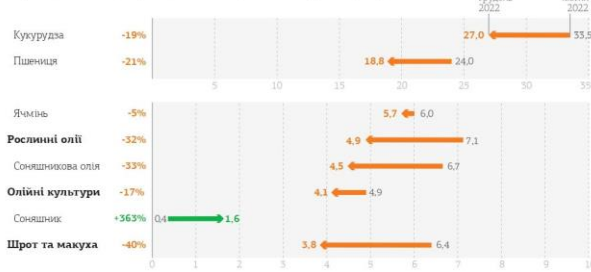

ЕКСПОРТ ПІД ЧАС ВІЙНИ АГРОБІЗНЕС ПІД ЧАС ВІЙНИ

Динаміка експорту основних товарів, тис. т

Втрачений експортний потенціал сезону 2021/22, млн т

Кінцеві запаси, млн т

Джерело: USDA, Держжитслужба (до березня 2022), МінАгро (з березня 2022)

Цифри можуть не співпадати, оскільки використовуються дані з різних джерел

ЗЕМЕЛЬНИЙ ФОНД ТА РИНОК ЗЕМЛІ АГРОБІЗНЕС ПІД ЧАС ВІЙНИ

Результати роботи ринку землі в Україні

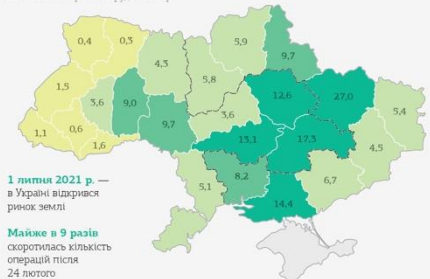
з 1 липня 2021 р. по 31 грудня 2022 р.

171 тис. га Площа операцій купівлі-продажу
51 тис. Кількість операцій купівлі-продажу
3,3 га Середній розмір ділянок
33,4 тис. грн Середньозважена ціна 1 га

Площа операцій купівлі-продажу, тис. га

з 1 липня 2021 р. по 31 грудня 2022 р.

1 липня 2021 р. — в Україні відновився ринок землі

Майже в 9 разів скоротилась кількість операцій після 24 лютого

Джерело: Держреєстр, Feodal.online, OneStepMAP

При розрахунку середньої вартості 1 га не враховувались цивільно-правові угоди, інформація про які надійшла до Держреєстру без зазначення вартості

Розмінування полів України

5 млн с/г угідь (або 15% рілля) в Україні, ймовірно, замінювані, за підрахунками Feodal.online

Від **5 млрд** приблизна сума, яка наразі необхідна для розмінування, за оцінкою Feodal.online

70,4 тис. га деокуповані території обстежені та оцінено службами ДСНС переважно в Київській та Чернігівській областях

Наслідки для земельного фонду

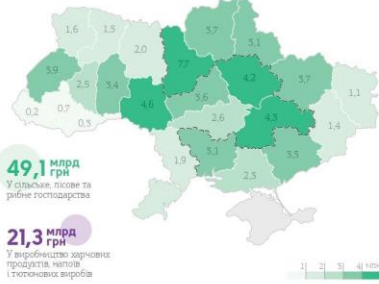
- Утворення вир, ущільнення ґрунтів, знищення рослинності і загибель ґрунтової фауни** внаслідок вибухових завалів та руку військової техніки
- Забруднення ґрунту, повітря та ґрунтових вод нафтопродуктами і важкими металами** може призвести до того, що деякий час на цих територіях **неможливо буде нічого вирощувати**
- Забруднення навколишнього середовища** внаслідок влучання в промислові чи хімічні об'єкти
- Україна попередньо стане **першою країною у світі по замінюваних територіях**, кількості жертв від мін та ВПТ за прогнозами Landmine Monitor
- Тривалий та дороговартісний** процес гуманітарного розмінування територій

Етапи гуманітарного розмінування

ІНВЕСТИЦІЇ ТА АПК НА ФОНДОВІЙ БІРЖІ **ФІНАНСИ**

Капітальні інвестиції у 2021 р., млн грн
Сільське господарство та переробка

49,1 млрд грн
У сільське, лісове та рибне господарства

21,3 млрд грн
У виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів

Капітальні інвестиції за видами діяльності у 2021 р., млрд грн

- 38.2 Вирощування однорічних і дворічних культур
- 7.9 Тваринництво
- 3.9 Виробництво напоїв
- 2.9 Виробництво інших харчових продуктів
- 2.7 Виробництво олії та тваринних жирів
- 2.4 Виробництво хліба та хлібобулочних виробів
- 1.6 Виробництво молочних продуктів
- 1.0 Перероблення та консервування фруктів і овочів
- 0.8 Вирощування багаторічних культур
- 0.7 Допоміжна та підтримуюча діяльність у с/г
- 0.6 Виробництво-круп'яна промисловість
- 0.4 Виробництво готових кормів для тварин
- 0.3 Змішане сільське господарство
- 0.2 Перероблення риби, ракоподібних і молюсків

Прямі інвестиції у 2021 р.

\$ 1,1 млрд
У сільське, лісове та рибне господарства

\$ 0,2 млрд
У виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів

Інвестиції в агробізнес під час війни

Повномасштабна війна негативно вплинула на інвестиції в Україну. Інтегральний показник Індексу інвестиційної привабливості у I пол. 2022 р впав до 2,17 бала з 5-ти. Це значення найнижче з 2013 р., коли індекс впав до 1,8 бала. Це неплановий результат, який свідчить про стійкість українського бізнесу. Агробізнес відіграє ключову роль, створюючи підґрунтя для більш сприятливого інвестиційного клімату.

Наразі про великі інвестиційні проекти говорити важко, та зацікавленість інвестування у відбудову України зростає.

Капіталізація агрохолдингів з початку вторгнення

У перші тижні повномасштабної війни акції українських агрохолдингів упали, ця тенденція спостерігалась ще за тиждень до 24 лютого на фоні заяв представників росії. **В березні у деяких компаній була позитивна динаміка** — на оптимізм інвесторів вплинули військові успіхи України та проведення мирних переговорів у той момент.

В цілому з листопада 2021 року капіталізація українських аграрних компаній значно знизилась — від 30 до 70%. **Це сталося не тільки внаслідок вторгнення, а також на фоні уповільнення росту світової економіки та входження у фазу рецесії.** Незважаючи на це, українські компанії мають потенціал для відновлення своїх позицій — наприклад, надаючи розроблюванню портів і налагодженню експорту та логістики. Ключовим фактором для українських акцій буде перемога України.

Показники українських агрохолдингів, що торгують на біржах, на 2 січня 2023 р.

Біржа, валюта	Компанія	Капіталізація, млн	Min	Max	Ціна за 52 тижні (03.07.22-02.01.23)	Поточна ціна акції	Динаміка ціни акції, % за 1 рік	Ціна акції / Дохід на акцію (P/E)	Квартал доходу на акцію
Варшавська фондова біржа, PLN	Astarta	573	12	43	21.5	21.5	-55%	1,4	2022 - III
	Kernel	1 556	16	58	18.3	18.3	-66%	-1,2	2022 - I
	Agroliga	30	14	54	19.0	19.0	-70%	0,2	2022 - II
	Agrotro PLC	75	3	7	3.5	3.5	-40%	-	-
	Milkland N.V.	27	1	3	0.9	0.9	-60%	-0,4	2021 - I
	KSGAgro	33	2	4	2.2	2.2	-35%	-0,1	2022 - II
	Ovostar Union N.V.	258	38	68	45.0	45.0	-38%	-0,2	2022 - II
Industrial Milk Company	565	10	34	16.0	16.0	-51%	0,7	2022 - II	
Лондонська фондова біржа, USD	MHP	310 млн €	3	8	3.74	3.74	-45%	-1,6	2022 - III

Джерело: Dierstat, HGV, banker.pl, londonstockexchange.com

В порядку виходу на IPO

